

यातं देव यथा भवेन भवता तत्पुण्डरीकं पुरं,
अद्वायै विनिवेदितं च भवदीयोत्कप्ठयमेताहशाम् ।

तां त्वद्विस्मृतिकोपितामिव मुहुः संप्रार्थं भक्ति तवै-
वागत्यानुगिद्वृक्षसे न तु यथा श्रद्धा समावातथा ॥ १७ ॥

राजा—(सहर्षम् ।) कथमेतावदनुगृहीतः । अहो प्रसादातिशयो यथा
भगवत्याः । कथय सखि, किमत्रैवागमनानुग्रहं करिष्यति भगवती ।

स्मृतिः—अथ इं । (क)

(ततः प्रविशति श्रद्धया सह भक्तिः ।)

भक्तिः—सखि श्रद्धे, सहजनिःसङ्गनिर्मलस्वभावोऽपि देवो जीवस्तथा
सर्वपुमर्थप्रसवित्रीमपि मां विस्मृत्यु तुद्विपासवहयमापन्नो विरसविषयाभि-
मुत्त एव संवृत्तः ।

श्रद्धा—अम्ब, देवैष गुणमर्द्द दुरव्याप्ता भावाएः कुटिलाएः एसो
अणादिसिद्धो सहागो जं विवेइणं वि पुरिसं मोहिभ विरसविसअप्यवणं
करोह । तह अ कदिदं अहिजुत्तेहिं । (ख) (मंस्कृतमाश्रित ।)

जरठापि काचिदसती संदर्भं गुणान्परस्य पुरुषस्य ।

सङ्गं विनैव हसितैः सर्वस्वं हरति हन्त किं द्वूषः ॥ १८ ॥

भक्तिः—भवतु । अतस्तस्मिन्मयम् ददः प्रेमातिशयः ।

सत्यज्ञाननिधिः सदैव सहजानन्दस्वभावोऽप्यर्थं

देवो तुद्विवशं गतः पुरमिदं त्रातुं व्यवस्थयहो ।

अस्त्वेतद्यप्युक्तमात्मकलने तसान्निरस्तामयं

निश्चिन्तं पुनरीशतपरमसुं कुर्यामभीष्टासये ॥ १९ ॥

(क) अथ किम् ।

(ख) अम्ब, देव्या गुणमर्थ्या दुरव्यायामायायाः कुटिलायाः एषोऽना-
दिसिद्धः स्वभावो यद्विवेकिनमपि पुरुषं मोहयित्वा विरसविषयप्रवैणं करोति ।
तथा च कथितमभियुक्तैः ।

अद्वा—जुज्जृ एदं निरुपिषिरवधिकरणाए भगवदीए । ता एहि
तं जेव अणुग्रहीदुम् । (क)

राजा—अहो अमृतासारमयः कोऽप्यालापः कर्णिवरमाप्याययति ।
सति, किमागतवती भगवती ।

सूतिः—को संदेहो । (ख)

राजा—(पुरोऽवलोक्य ।) अहो ।

निरुपाधिकनिःसीमकरुणामृतवारिषिः ।

दिष्टया दृष्टा भगवती पुमर्थधटनापदुः ॥ २० ॥
(उत्थाय सरभसं प्रत्युद्दृच्छति । अद्वाभक्ती परिक्रम्योपर्याप्तिः । राजा साष्टाङ्गं प्रणयति ।)

भक्तिः—सकलाभीष्टभाजनं भूयाः ।

अद्वा—जेदु जेदु देवो । (ग)

राजा—(उत्थाय ।) देवि निरुपिषिकरुणानिधे, अपराधिनमयि मामेव-
मनुगृहीतवत्यसीति सकलमनोरथानामुपरि वर्तमाहे ।

अवने हि निरागसां जनानां भजतां जाग्रति दैवतान्तराणि ।

अवनाद्विहितागसोऽपि भेदस्तु प्रथितं ते निरुपाधिवत्सलत्वम् ॥ २१ ॥
उक्तं चाप्राभियुक्तेः ।

प्रवहन्ती तु दथा तव परिहतनीचोक्तवसुवैषम्या ।

पततु मयि स्फुटमधुना पङ्कोरुपरीव गगनगङ्गोमिः ॥ २२ ॥

भक्तिः—देव, भवान्मामनुसृत्य बलवदुत्कण्ठितः प्रकृतकार्यनिमुक्तः
संवृत्त इति श्रुत्वा तत्रभवन्तं सान्त्वयितुमागतास्मि । संप्रति विज्ञानमन्त्रि-
मतामुपारेणैव प्रकृतशङ्कुविजयाय व्याप्रियस्व । तदनन्तरम्

निर्जितनिविलविषयं नीरुजमुरसुस्थमफातातङ्कम् ।

अहमागत्य विधास्ये परमानन्दाभिषमासकामं त्वाम् ॥ २३ ॥

(क) युज्यत एतचिरुपिषिनिरवधिकरणाया भगवत्याः । तदेहि तमे-
वानुग्रहीतुम् ।

(ख) कः संदेहः ।

(ग) जयतु जयतु देवः ।

राजा—(राजभाष्य ।) परसनुगृहीतोऽस्मि । इदं तु भाष्यम् ।

या प्रीतिरविवेकानामिति न्यायात्तदा मम ।

हृदयान्वापसर्वं त्वं ग्रसीद करुणनिधे ॥ २४ ॥

भक्तिः—तथा भवतु । (स्मृति प्रति ।) अयि बत्से, एतत्त्वदायत्तम् ।

स्मृतिः—भवदि, अवहिदिः । (क)

भक्तिः—तथा भवतु । (हति निष्कान्ता ।)

राजा—(लोकाञ्चन् ।) कथं गतवती भगवती । (स्मृति प्रति ।) सालि, सर्वदा हृदि संनिहिता भव ।

स्मृतिः—तह । (ख) (हति निष्कान्ता ।)

(प्रक्रिय)

दौवारिकः—देव, एसो अमव्यो भुत्तवन्तेण विदूषणं अणुगदो आगच्छदि । (ग)

(ततः प्रविशति मन्त्री विदूषकम् ।)

मन्त्री—भोः, साधु भुक्तं भवता ।

विदूषकः—देवीए बुद्धीए साहुपदिवेषणं किंदं नहमणोरहं उदरं पूरिअम् । (घ) (सर्वं संकृत्यमात्रिय ।)

भूमै साधु वितत्य गारुडमणिइयामं कदल्या दलं

शाल्यन्यं घृतपक्फाणितमथापूर्णैः सहात्रापितम् ।

अन्या एव हि सूर्पायसमधुक्षीराज्यदध्यान्वितं

नानाशाकसुतं फलैश्च मधुररेवं सदा भुजते ॥ २५ ॥

मन्त्री—भुक्तवतोऽप्येवमिहादरथेत्किमुत्तु बुक्षितस्य । (राजामपुण्ड्रत ।) विजयतां देवः । देवानुज्ञया सर्वेऽपि सामन्ता यथार्हं संभाविताः । अयमपि चकुराकण्ठभर्मीप्यिताभ्यवहार्येण भोजितो देव्या । तदेवेनापि ज्ञानपूजनभो-जनादिविधिर्निर्वर्त्यताम् ।

(क) भगवति, अवहितास्मि ।

(ख) तथा ।

(ग) देव, एसोऽमात्यो भुक्तवता विदूषकेणानुगत आगच्छति ।

(घ) देव्या बुद्ध्या साधुपरिवेषणं रुतं यथामनोरथमुदरं पूरितम् ।

राजा—तर्हात्रैवाकस्थीयतां भवता । अहमपि प्रकृतमाहिर्कं निर्वत्याग-
क्षामि । (इति दीवारिकेन सह निकान्तः ।)

(नेत्रे ।)

अस्यत्कः स्नापिताङ्गः शुचिवसनधरो जप्यमन्त्राङ्गपित्ता
देवानप्यर्च्य भक्त्या धुमधुमितवपुष्पन्दैथन्द्रमिश्च ।
रज्यत्ताम्बूलपूर्णाननसरसिरुहो रस्यमारामभागं
साकं देव्यैष राजा प्रविशति सुलभो यत्र दोलाविहारः ॥ २६ ॥

मध्यी—(आकर्ष ।) यत्र महाराजस्तिष्ठति तत्रैव गच्छामः । (इति विद्-
वकेन सह परिकामीति ।)

(ततः प्रविशति देव्या सह राजा ।)

राजा—देवि, पश्य पश्य रामणीयकमारामस्य ।
कीडिष्ठिकीडिन्तक्षतविवरगलन्नालिकेराम्बुधारा-
संपूर्णावालपुष्प्यकलहुकदलीदाङ्गिमातुलङ्घा ।
संपुष्प्यत्यूगपाली परिमलमिलितोत्कुलमालतुदश-
त्सौरम्योच्छायलप्यथ्रमशमपथिका सेयमारामसीमा ॥ २७ ॥

देवी—मलथपवणचलिदतस्तदापुष्पगन्धा दिशासु विसर्पन्ति । इदो
तदो परिभ्वमन्तो भमरा कलं कूजन्दि । (क)

राजा—युक्तमाह भवती ।
कुरुककलिका विलोकमाने तरुणिके मृदु गायति द्विरेषे ।
नटति किल मुहुः कृतोपदेशा मलयमहीध्रभवेन भारुतेन ॥ २८ ॥

देवि, सर्वतश्चारथ चारसरोहदलसयमुषी चक्षुषी ।
कंदपींगममन्त्रपाठमुक्ते पुंस्कोकिले कानन-
श्रीपाणिग्रहमङ्गले सति मधोदेवस्य दीप्तीजसः ।
वहौ पाटलकान्तिपलुवमये स्मेरप्रमूनोत्करः
प्रसिद्धस्य मर्ति न कि वितनुते लाजबनस्याबुना ॥ २९ ॥

(क) मलयपवनचलिततस्तापुष्पगन्धा दिशासु विसर्पन्ति । इतस्तः
परिभ्वमन्तो भमरा: कलं कूजन्ति ।

मन्दारबुद्धचन्द्रककुरुवकासहकारमञ्जरीलोळः ।

अलिनिकरः केलिशुभवनलक्ष्मीकेशपाञ्च इव उपस्थिति ॥ ३० ॥

देवी—ऐक्षवदु भवं । (क)

किअमाले टिटिभओ रसालरुक्खम्भि कोइलो वसइ ।

णीविडवे शिष्ठण्डी जम्बूसिहरे सुओ एको ॥ ३१ ॥

विदूषकः—(उपष्ट्य ।) जेदु वअस्तो । देवि, सोत्त्वि भोदीए । (ख)

मध्यी—देव, विजयी भव । देवि, जयतु भवती ।

राजा—अत्र निषेदतु वयस्यः । इहास्ताममात्येन ।

मध्यी—(उपविश्य उद्यानमूर्मिमितो विलोक्य ।) आश्चर्यमाश्चर्यम् ।

इहोद्याने तादृक्षमशुपतिदयासादितमहा-

महिम्भस्ते सेवारसपरवशाः सर्वत इसे ।

यथास्वं पुण्यन्तो युगपद्धतवः संनिदधते

प्रसङ्गादत्राहं कतिचन वदाभ्यात्तंवगुणान् ॥ ३२ ॥

राजा—अवहिताः शृणुमस्तावत् । (पुरो विलोक्य ।) मञ्जिन्, पश्य पश्य ।

स्फुटकुटनमन्दहासा कदम्भमुकुलभिरामरोमाञ्चा ।

नीलाम्बुदकुचविगलद्वनपुण्या विहरतीव वनलक्ष्मीः ॥ ३३ ॥

मध्यी—राजन्, तहि वर्णा एताः । पित्तसंक्योऽत्र भवति । एवं हि अतुचर्यी मिष्जो भाषन्ते ।

राजा—कथमिव ।

मध्यी—

शंसन्ति भाद्रपदमाश्चयुजं च वर्ण-

सास्वौषधिप्रचुरता सुहशोऽल्पवीर्याः ।

(क) पश्यतु भवान् ।

कृतमाले टिटिभको रसालज्जके ओकिलो वसति ।

नीपविटपे शिष्ठण्डी जम्बूसिहरे शुक एकः ॥

(ख) जयतु वयस्यः । देवि, स्वस्ति भवतै ।

वीर्यं प्रसन्नमसुमत्सु च शीताता-
विषेषु तत्र शितिनोदयते विदाहः ॥ ३४ ॥

स एव पित्तसंचयमापादयति ।

राजा—शरदि कथम् ।

मध्दी—

मासौ शर्त्कार्तिकमार्गशीर्षे तत्रात्रकाश्ये सृति पङ्कशोषः ।
विलापितः पित्तचयोऽर्कभासा सपैतिकं व्याधिकुर्वं प्रसूते ॥ ३५ ॥

राजा—हेमन्ते कीदृशो रोगः ।

मध्दी—श्रृयताम् ।

हेमन्तः पौषमाघाविह भवति बलं वीर्यमप्यौषधीनां
स्त्रियाश्चापः प्रसन्ना भृशगरिमभृतो याः पिवन्त्वङ्गभाजः ।

मन्दांशुत्वाच्च भानोः सहिमरुपस्तम्भिताङ्गेषु देहि-
वेषु खेहाद्विदग्धाद्वति हिमभराच्छ्वेष्मणः संचयश्च ॥ ३६ ॥

राजा—कदा पुनरयं श्वेष्मिकान्व्याधीजनयति ।

मध्दी—फाल्गुनचैत्रमासरूपे वसन्ते चतोऽर्करशिमप्रविलापितः श्वेष्मसं-
चयोऽसिंकृतौ भवति । एवं च

निःमारा रौक्ष्यभाजो दधति च लघुतामोषधीनां समूहाः

सर्वे ते श्रीष्मसंज्ञां भनति किल ऋतौ ज्येष्ठवैशाखरूपे ।

तस्मिन्सूर्यप्रतापम्लपिततनुभृतां लाप्तवाच्चापि रौक्ष्या-

जन्तुनां पीयमानं जनयति सलिलं संचयं मारुतस्य ॥ ३७ ॥

स संचयः प्रावृष्टि शीतवात्वर्णेरितो वातिकरोगकारी ।

किञ्चाङ्गमाजां पयसैव नित्यं प्रकोपहेतुख्यसंचयस्य ॥ ३८ ॥

राजा—कौ मासौ प्रावृट् ।

मध्दी—आषाढ्श्रावणौ तथा विषभृत्यते ।

राजा—कदा पुनरेषामुपश्चामः ।

मद्भी—सोऽप्येतेवां ज्ञातव्य एव स्वामिना । तथा—

हेमन्ते किल पैतिकामयशमो ग्रीष्मे कफोद्यदुजः

शान्तिर्वातिकरोगशान्तिरुदयेद्वर्षत्यये केवलम् ।

एवं पद्मतुषु स्वामयनतया व्यास्थायि तुभ्यं मया

पित्तश्लेष्मनभस्तां सह चयेनापि प्रकोपः शमः ॥ ३९ ॥

अपि च ।

रजनीमुखार्धरात्रप्रत्यूषा नक्तमहह पूर्वाङ्गः ।

मध्याहोऽप्यपराहो वर्णाद्याः पद् प्रकीर्तिता ऋतनः ॥ ४० ॥

एवपि पित्तश्लेष्मवातानां संन्यप्रकोपशमाः प्राप्वदेव ज्ञातव्याः ।

राजा—अस्त्वेतत् । दौवारिक, आन्तःपुरिकं जनं प्रवेशय ।

विदूषकः—किं उकण्ठिदो भवं दोलविहारस्त । (क)

राजा—सारितं भवता । तथैव क्रियते । मन्त्रिविन्यस्तसमस्तकार्यभस्य
मम विहाराद्दते कोऽन्यो व्यापारः ।

मद्भी—देव्या सह दोलाभिरोहतु महाराजः । दौवारिक, पद्ममुखीं
चन्द्रमुखीं च चेटीमानय ।

दौवारिकः—तथा । (इति निष्क्रम्य चंद्राभ्यां मह प्रविशनि ।)

(राजा देवीं च दोलाभिरोहणं नाटयतः ।)

मद्भी—(नेत्री प्रति ।) गायत्यौ दोलयतं भवत्यौ ।

प्रथमा—

जअइ महुतुन्दिरणुणो सुरहिसरो महुरकम्भुओ वीरो ।

जस्स खु वि जअपताजा सामारुणवामदक्षिणावयवा ॥ ४१ ॥ (ख)

विदूषकः—(तकोपम् ।) आः दासीए पुत्रि, वालिशा कखु तुमं । जह
अत्थबोधो ण होदि नह परिदम् । (ग)

(क) किमुक्तिण्ठितो भवान्दोलविहाराय ।

(ख) जयति मधुतुन्दिरणुणः सुरभिसरो मधुरकामुको वीरः ।

यस्य खत्वापि जयपताकां इयामारुणवामदक्षिणावयवा ॥

(ग) आः दास्याः पुत्रि, वालिशा खलु त्वम् । यथार्थबोधो न भवति
तथा पाठेतम् ।

राजा—वयस्य, जयति अमरगुणः पुण्यवाण इक्षुचारो भन्यः
यस्यार्थनारीभूररूपा विजयपताकेति पद्यार्थः ।

विदूषकः—(संशिरःकल्पम् ।) जुज्जह । (क)

द्वितीया—

कैरवणिहाभज्ञे चओरतिहाणिवारणे च पदु ।

सो को वि जअउ देवो पेक्खन्तणिडालपुरुषमौलिमणी ॥४२॥(ख)

विदूषकः—एदस्स पजस्स अत्थो वण्णीअदि । (ग)

राजा—कथमिव ।

विदूषकः—कैरवविआसआरी चकोरतित्तिआरी भअवं तस्स तिणे-
तस्स मिहामणी चन्दो जअइ ति । (घ)

मन्त्री—सम्यगुक्तः पद्यार्थो भवता ।

विदूषकः—(सर्वम् ।) पुन्नपज्जस्स वि मह अत्थबोधो जादो जेव्व ।
वअस्सेण अत्थो वण्णीअदि ण वेति तुहि ठिदम् । (ङ)

मन्त्री—(विहस्य ।) कः सदेहः ।

विदूषकः—अमच, किं उचहससि मं । एदं सुणादु भवं । धरणीए
विभ मह वरणीए अनक्षराए वाआए वि मह अत्थबोधो होइ । (च)

(सर्वं इतन्ति ।)

(क) युग्मते ।

(ख) कैरवनिहाभज्ञे चकोरत्त्यानिवारणे च पदुः ।

स कोइपि जयति देवः पश्यन्निटालपुरुषमौलिमणिः ॥

(ग) एतस्य पद्यस्यार्थो वर्ण्यते ।

(घ) कैरवविआसकारी चकोरत्तिकारी भगवान् एतस्य त्रिनेत्रस्य शि-
खामणिधन्दो जयतीति ।

(ङ) पूर्वपदस्यापि ममार्थबोधो जात एद । वयस्येनार्थो वर्ण्यते न वेति
तुल्यी शिलग् ।

(च) अमात्य, किमुपहससि माम् । एतच्छृणोतु भवान् । धरण्या इव मम
गृहिण्या अनक्षराया वाचाया अपि ममार्थबोधो भवति ।

(विवरण)

१८८

१८९

गन्येन स्फुटकैरवाकरभुवा विष्विविकर्षभली-

न्स्वच्छन्दं दिवसावसानपिशुनो भन्दानिलः स्यन्दते ।

भावी नौ विरहाधिरित्यविदितेऽप्यन्तः शुचा स्थीयते

कोकेन प्रियया सहैकनलिनीनालाधिरूढेन च ॥ ४३ ॥

१९०

३३३

द्वितीयः—

मोक्षं तापमिव प्रतीचिनलधौ भज्जत्ययं भानुमा-

न्नागः कोऽपि विज्ञम्भते घनपथे चित्ते वधूनामपि ।

आदीगाः कुपितामुपासिसिपते कान्तां विलासी जनो

भक्त्या कर्मठभूमिदेवपरिषत्संघ्यां च सायंतनीम् ॥ ४४ ॥

पथी—अहमपि संज्योपासनार्थं गच्छामि ।

१९१

विदूषकः—अहं पि । (क)

राजा—अहमप्यन्तःपुरमेव गच्छामि ।

(इति निष्कान्ताः सर्वे ।)

इति चतुर्थोऽङ्कः ।

१९२

पचमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति धावनमत्सरः ।)

१९३

पत्सरः—(विविन्द्य ।)

जीवे साधयितुं रसं पशुपतेष्यानस्य सिद्धौ स्थिते

तद्विज्ञाचरणाय षट् प्रणिहिताः कामादयः पाण्डुना ।

ते गत्वापि वयं पैरभिमवं प्राप्ता यथा पूर्वजाः

पश्चापि व्यगतप्राहं च चकितः षष्ठः पलाघ्यागतः ॥ १ ॥

इतःपरं किं करोमि मन्दमाग्यः ।

किं पाण्डोनिकरं ब्रजामि धूतिमानेवं कृते धातुभि-

सुस्पामे कथमस्तकार्यनिकरः संदर्शयिष्ये मुखम् ।

१९४

(क) अहमपि ।

राजानं यदि वानुवर्तितुमये किं राजतचेऽमुना
पृष्ठे चोत्तरयामि हन्त शरणे कं वा करिष्येऽधुना ॥ २ ॥
तत्परेणा नास्ति दैवानुकूल्यम् । (विविन्द्य ।) भवतु । वनमेव गत्वा तप-
श्चरणेनात्मानं कृतार्थेयामि । यतः ।

अश्रान्तप्रवहन्तुयारतटिनीशीतालुशातोदरी-
संवादासगृहीतशोषितसमित्संवर्धिताशित्रयाः ।
प्रालेयाचलकाननोटमगता विप्रास्तृतीयाश्रमे
स्थित्वापुः कति वाञ्छितानि तपसामाश्वर्यया चर्यया ॥ ३ ॥
(पूर्वे विलोक्य ।)

समन्वादालोके मवितुरुपगच्छत्युपशमं
गुरोदिष्टच्चा लब्धे महत इव सेवापरिचये ।
तमः सर्वामुर्वीं स्यगयति स्वलानामिव मर्ति
तदस्यामत्यर्थं न भवति विवेकः सदसतोः ॥ ४ ॥
तथापि पश्यतो मम द्वावपि पुरुषौ गृह्णेते । (कतिचित्पश्यनि गत्वा निषुणं निष्प्य ।) हन्त, सकिकरः कुष्ठोऽयमागच्छति । स्वजनेनाप्यनेनाहमिदानीं
संभाषणाय निहेमि । तदस्य दर्शनं परिहरणीयम् । मार्गोऽपि न दृश्यते
निलीय गन्तुम् । भवत्वत्रैव स्थाणुतामवलम्ब्य तिष्ठामि । गते चैतस्मि-
स्त्वरितपदं ब्रजेयम् । (इति तथा स्तितः ।)

(ततः प्रविशति किंकरेणानुगम्यमानः कुष्ठः ।)
कुष्ठः—(सदृष्टिष्ठेष्ट ।) किमिदं दृश्यते पश्य ।
किंकरः—(सन्द्रेत तमासि न्यवितपूर्वकायः पश्यन् ।)
पश्यामि न करचरणं न चात्र पश्यामि चलनमपि किञ्चित् ।
वैशिष्ट्यमूर्धतायाः पश्यामि स्थाणुरथमतो भवति ॥ ५ ॥
कुष्ठः—भद्र, बदन्ति स्वलवेदं नीतिशास्त्रविदः ।
आकान्ते रिपुभिः पुरेऽभसलिलादीनामभावाद्वहि-
स्तान्यानेनुमशब्दकस्तिष्ठदन्यासास्तमस्यागतः ।

संप्राप्ते सति सनिर्धि परिज्ञे द्राम्बिद्वतः स्पाणुतां

स्त्रीनाथं दद्वतोऽपवाचित्तरणि स्वं साधयन्तीपित्तम् ॥ ६ ॥

अतः सम्यक्त्रूपय ।

(किंकरो नत्वा भस्तरं इते एषाति ।)

मत्सरः—(स्वगतम् ।) मम सलु माशब्दकीयमयस्था संप्राप्ता । यद्यहं शब्दं कुर्यात् ततः स्वरेण मां जानीयुतोऽविकर्दं प्रविष्टेन मसिम्भुचेन गृहीत उरब्र इव तूष्णीमासिष्ये । (इति इतं विपुनोति ।)

किंकरः—चोर, हठं गृहीतोऽसि । दृष्टा ते हस्तधूननम् । (कुर्तु शति ।) आवुक, पुरुषः पुरुषः । गृहीत एष हृषं मया ।

कुषुः—सफलो मे तर्कः । दद्वद्वमेनमत्रैवानय ।

किंकरः—एहि रे चोर, एहि । रक्तकरवीरमाल्यमागुच्छ्य कण्ठे त्वा संभावयामि । अहो तव तपःप्रभावः । गङ्गाचन्द्रादिपरिकरं विना शूली भविष्यसि ।

मत्सरः—(स्वगतम् ।)

दग्धो मनोरथो मे बत चिन्तितमन्यदापतितम् ।
(रूपभिन्नीय ।)

मोक्ष्यास्यथवा शोकाद्विश्वोगेन भाविना दैवात् ॥ ७ ॥

(किंकरो वलान्मत्सरमाकृच्छ्य कुश्चनिकरं नमग्नानि ।)

कुषुः—मद्र, दीपिकासमीपमानय क एष इति पश्यामि । साधारण-अन्मोक्ष्याद एनम् ।

किंकरः—आर्य, ज्ञातचर इव इश्यते । (इति दीपिकासमीपमानवाति ।)

कुषुः—(भिष्णु ।) अहो रूपमिदं मत्सरस्येव लक्ष्यते, वेषस्तु काषालिकस्य । तथाहि ।

भस्मानुलेपधवलीकृतसर्वगात्रः

श्वेतां वहशिकरसि नारकपालमालाम् ।

एकेन शूलमिनरेण दधत्तकपालं

हस्तेन तिष्ठति पुरो मृगचर्मवासाः ॥ ८ ॥

ववतु । एवं संबोधयामि । सखे, कीर्त्तशीथमवस्था ते संप्राप्ता ।

मत्सरः—(भाल्मगतम् ।) हन्त, इतोऽस्थनेव मन्दभावः । क्षात्-
स्पातुना गमास्मापलापोऽनुषितः । (प्रकारं ।) तस्येवं दशा दैवहतकस् ।

कुषः—(किंकरं प्रति ।) भद्र, ससायं मे मत्सरः । तनुषेनम् । (प्रिक-
स्ताना करीति ।)

कुषः—सस्ये मत्सर, कथं गृहीता भवता कापालिकतापिशाचिका ।

मत्सरः—सस्ये, सत्यभाव भवान् कापालिकतापिशाचीति । या सलु
मामारुप्य मरणसुसादूरवस्थामिमां प्रापितवती ।

कुषः—

सुखं मरणप्येवंविधं तव भविष्यति ।

संगतिः स्वजनेनापि कथं तदुर्दशा परम् ॥ ९ ॥
(मत्सरस्तुष्णीमध्येमुखस्तिष्ठति ।)

कुषः—सखे,

न वदसि किमुत्तरं मे कथय कथयितुं क्षमं यदि तवेदम् ।

श्रुत्वा विचारयिष्ये अथया चार्लं भिया चालम् ॥ १० ॥

मत्सरः—सखे, मम किमुपरोधेन । किमन्यद्वन्नगमनादते कर्तव्यम् ।

कुषः—

कापालिकतात्त्वं कुतः कुतस्तरां ते बने गमनम् ।

मत्सरः—

सलुप्तरोधेऽरिकृते सर्वं संभाव्यतेऽभिमानजुषाम् ॥ ११ ॥

कुषः—किं शशुशृष्टनापार्थं प्रवृत्ताः सखायस्ते निरुद्धाः ।

मत्सरः—अथ किम् ।

कुषः—कथय कीहशो वृत्तान्तः ।

मत्सरः—(स्वगतम् ।)

कथयामि किं रहस्यं पर्यालोचितममत्यवर्णेण ।

उपजापस्य कथं वा जातामाकाशचित्रतामरिषु ॥ १२ ॥

अथवा तपसितुमिष्ठन्सस्त्युः कुषस्य गोपयामि यदि ।

तद्वोहस्य न किं स्वावास्थानाय स्वहस्तदानभिदम् ॥ १३ ॥

अतः सर्वमसौ निवेदयामि । यद्यमपि तस्य पाण्डोविश्वासस्वादमेवैति ।
(प्रकाशम् ।) सखे, तवाप्यकथनीयं नाम किमस्ति शूभ्रतम् ।

विज्ञानप्राहिसेम राजहतकेनास्तिसर्गद्विषो

यावत्साधयितुं रसं कथमपि ध्यानेस्य सिद्धा क्रमात् ।

स्वच्छन्देन च उप्तुरीकनगरीं गत्वा यनोद्धारतः

साम्बस्यैव महेश्वरस्य दृढया भक्त्या प्रसादात्स्थितम् ॥ १४ ॥

तदिदमाकर्ष्य मन्त्रिणा पाण्डुना एतस्य विज्ञाचरणं मनसः पारतक्ष्यं विना
नोपपत्त इति तदर्थं कामादयः वदेव प्रभवन्तीति त एव वयं प्रेतिताः ।
अस्माभिश्च तत्र सखिनेहवशादजीकृतं मनसः पारतक्ष्यकरणम् ।

कुषुः—ततस्ततः ।

मत्सरः—ततश्च तेष्वहमेको मन्दभाग्य इमां दुरवस्थामनुभवामि ।

कुषुः—अयं कामस्य कावस्था ।

मत्सरः—सखे, किं कथयामि मन्त्रिहतकस्य दुर्बुद्धिविलसितम् ।

श्रुत्वा पित्तकफात्मपक्षुसुगलस्यष्टेपनार्पं तथा

द्वुद्गोगस्य विमोचनं च सचिवः स्वार्तिकराद्विस्मितः ।

(आकाशे लक्ष्यं ददा ।)

पाण्डो साधु भवान्यदैवं परमेशाराधने साधनं

चेतःस्थैर्यवदुत्थतस्तदरिणा तद्देशुमित्यनीत् ॥ १५ ॥

इतःपरमपि स बुद्धिमान्याण्डुर्मम रसौषधसेनासंधानव्यापृततां तां राज्ञं
एकाकितां मनसश्शल्तां निरूप्य प्रबलांसद्देविनः कामादीन्मेषयिष्यतीति
मत्वा किकरमुखेनैव स्वनागरिकाय विचाराय नगरपर्यटनमपहाय तत्रैव
कामादिभेदने साधनानेन स्येयमिति विज्ञानमन्त्रिणा समादिष्टम् ।

कुषुः—ततो विचारेण किं कृतम् ।

मत्सरः—तेन च तत्सदृशबुद्धिना कामः कामपि योगकलामुखादो-
पगेन ध्यानविषयतामापादितः ।

कुषुः—हा कामस्यपि परिज्ञातिः । अभ योगस्य को वृत्तान्तः ।

मत्सरः—

कमपि प्रदशर्य देवं विचारहतकेन सोऽपि च क्रोधः ।

असाम्बेव प्रसुत म्हाटिति परावृत्तिमेव नीतोऽभूत् ॥ १६ ॥

कुषुः—हा क्रोध, त्वमपि सर्वानेवामिदोग्युं प्रवृत्तः । अथ लोभः कथम् ।

मत्सरः—यादृशः कामः ।

कुषुः—

साधु लोभ सखे साधु सम्यग्व्यक्तिं त्वया ।

यादृशीं प्राप्तितोऽवस्थां कायस्त्वमपि तादृशीम् ॥ १७ ॥

अथ दम्भः क ।

मत्सरः—

उपग्रस्तोऽपि बहुधा तेरसाकं स केवलम् ।

सौहार्दमुपरुच्यानः शक्तित्वात्तोऽजनि ॥ १८ ॥

कुषुः—धन्योऽपि दम्भ, धन्योऽसि । यतः सरल्युरनृणतां गतोऽपि ।

अथ कथय किमध्यवसितं मदेन ।

मत्सरः—मदस्तु निगृहा कारागरे स्थापितः ।

कुषुः—ततः ।

मत्सरः—निर्गते च पुण्डरीकनगराद्वाजनि नर्भकर्मण्येनमुपयोक्या-
मह इति ।

कुषुः—मत्सर, एवंस्थिते शत्रुमण्डलादेक एव त्वं कथं निर्गतोऽसि ।

मत्सरः—शृणु ताकृ । नहि मम स्वेच्छया ततो निर्गमो जातः ।
यतो रससिद्ध्यनन्तरं संनद्दे च सैन्ये इममेव मत्सरमत्यवृत्तान्तहारिणं
करिष्याम इति निगृहा स्थापितोऽसि ।

कुषुः—तर्हि सखे, तवागमनमिदार्नीं तत्र रससिद्धि सेनासंनाहं च
दृक्षपति ।

मत्सरः—एवमेतत् । समकन्तरमेव

राजा सनिविश्वस्तु भद्र कथय त्वं पाण्डुमाविष्कुर

स्वामिप्रीतिमुरोहि मत्स्रकलनाकौशल्यमध्यस्थम् ।

मा न्मसीरिति भासु शीतिरिति भासुक्त्वा अमूनाशक्ता-
ज्ञामप्राहमपि प्रदर्श्य नगराजिः सारितोऽहं शवैः ॥ १९ ॥

कुषुः—

प्रज्ञोन्मदः स सच्चिवस्तवनर्थो भविष्यति ।
गत्वा निवेद्यतां राजे मन्त्रिणेऽहं निवेदये ॥ २० ॥

मत्सरः—

तप्त्यमानस्तपः स रुद्युरविकीर्त्यमिदं तत्र ।

कुषुः—

फलिष्यति तपः किं ते न चेत्सत्यमनीगणः ॥ २१ ॥
ग्लानिर्मनस्तपसे प्रवर्तयति शक्तिमन्तमपि पुरुषम् ।
आग्लानिस्तस्य यदि क्रमाहतस्यापि साधयति कार्यम् ॥ २२ ॥

तस्मादग्लानिरेव क्रियताम् ।

मत्सरः—का गतिः । (इति उठेन किंकरेण च सह निष्कान्तः ।)

शुद्धाविष्करम्भकः ।

(ततः प्रविशति पाण्डुः कुञ्जम् ।)

पाण्डुः—(सामर्थ्यम् ।)

अग्राह्यमल्पमतिभिः सच्चिवस्य तस्य
वैयात्यमूर्जितमहो किमिति ब्रवीमि ।
यः प्रेषयन्तिकमपि ताहशावाचिकें द्रा-
गुन्मस्तकं निजमसूचयदूष्यलत्वम् ॥ २३ ॥

जीवसमाधिभक्ताय प्रेषितोषु क्रमादिष्वपि तथा भूतेषु भक्तिमूला स्वये-
तस्याभिमतसिद्धिरिति तद्विघाताय प्रेषितो व्याकेषो नाम गृह्णनारः । स ग-
तोऽपि तस्तस्या श्रद्धयापहतो व्यर्थयत्तोऽभूत् । किमतः प्रतिविधातव्यम् ।

कुषुः—मम त्वेवं प्रतिभाति ।

मन्त्रिणामूष्यलत्वं हि पश्यद्दिः प्रसिमन्त्रिभिः ।

शीर्येण प्रतिकर्तव्यं तथा चेदुचितं भवेत् ॥ २४ ॥

पाण्डुः—मैव वादीः । परस्य मन्त्रशक्तिः स्वस्य मन्त्रशक्तैव प्रतिह-

नव्या । यथा ललु शास्त्रविद् आश्रस्ते । यो यादवोन साधनेन प्रहरति स तादृशासाधनेनैव प्रतिहन्तव्य इति । अतो मात्रकृतं संविधानमुपायान्तरामावे शैर्येण प्रतिक्रियताभित्यनिमिद्यैपायिकम् । अहमिदानीं तदुचितं प्रतीकारमालोचयामि ।

कुषुः—आलोचयतु भवान् ।

आकर्णयिष्यति यदा वृत्तान्तमिदं स मत्सरमुखेन ।

दीपितरोषो हृदये देवोऽपि समागमिष्यति तदैव ॥ २९ ॥

तत्त्वं पुरस्तादसदायस्तमुपायं सफलीकरिष्यामः ।

पाण्डुः—अस्त्रेवम् । भवानवहितस्तिष्ठतु ।

कुषुः—नथा । (इति निष्कान्तः ।)

पाण्डुः—कः कोऽत्र भोः ।

(प्रविश्य ।)

गलगण्डः—आज्ञापय करणीयम् ।

पाण्डुः—मद्, अपश्यतां प्रवेशय ।

गलगण्डः—(निष्क्रम्य पुनस्तथा सह प्रविश ।) आर्य, कटकसीमनि देवः प्राप्त इति वह्नभपालो विज्ञापयति ।

पाण्डुः—(अपश्यतो प्रति । अपश्यते ।) अये, त्वं कन्चिन्महति राजकर्त्ये नियोजयितव्यासि ।

अपश्यता—अवहिदयि । (क)

पाण्डुः—श्रीव प्रविश्य तमपरये व्याहारविहारादिषु नियोजय ।

अपश्यता—तह । (इति निष्कान्ता ।)

पाण्डुः—(पुरोऽवलोक्य ।) अये, देवः प्राप्तः । गलगण्ड, मच्छाग्रतः । (ततः प्रविशति राजयक्षमा मत्सरम् ।)

पाण्डुः—(प्रणम्य ।) राजन्, कथमेतत् ।

तन्वन्युनः पुनरपि भूकुट्ठि ललाटे
निःसीमनिःश्रसितगुच्छलितावरोष्टम् ।

(क) अवहितारिम ।

देवस्य इंसति मुखाम्बुजकन्तरं रंजे

रुदां रुषा रिपुनने सहसैव चिन्ताम् ॥ २६ ॥

राजा—पाण्डो, विनने प्रासादे समुपविश्व सर्वे बोधयिष्यामि ।

पाण्डुः—गलगण्ड, प्रासादमार्गमादेशय ।

गलगण्डः—इत इतो देवः ।

पाण्डुः—(विलोक्य ।) राजम्, आरुक्षतामयम् ।

श्रीकप्टस्तिधरशृङ्गमङ्गदायी प्रासादः दिवरविराजिहेमकुम्भः ।

सोपानैः स्फटिकमयैः सुखेन गम्यो रम्योऽयं भवति कलस्त्वैः कपोतैः ॥ २७ ॥

(सर्वे प्रासादारोहणं नाटयित्वोपक्रियन्ति ।)

राजा—पाण्डो, किं न त्वया श्रुतो मत्सरात्परवृत्तान्तः ।

पाण्डुः—श्रुतं कुष्मुखात्पुरवृत्तं तं विशेषतः श्रोतुमिच्छामि ।

राजा—पाण्डो, श्रूयतां मत्सरमुखात् । ततः समुचितं प्रतीकारं विधास्यसि । मत्सर, कथय ।

मत्सरः—

संनद्दैः पुररक्षणे परिगतं प्राणादिभिः पञ्चभि-

त तद्देशगतैश्च यद्विनिच्यैस्तद्दृप्रवेशं पुरम् ।

रम्भान्वेषितया कथं कथमपि प्राप्ताः स देवाङ्गया

यचान्तर्मुखामुपेत्य नियतं जीवस्तपोऽतप्यत ॥ २८ ॥

राजा—के ते प्राणादयः कतिविधाः कुश गताः किनामधेयाश ।

कानि च तानि यत्कानि कीदृशानीति सप्तकारभावेदय ।

मत्सरः—

हृदयसततावासः प्राणो महाबलविक्रमः

सकलमपि तथस्यायतं पुरं सपरिच्छदम् ।

कलितनिलयोऽपानो मूलस्थले हितकृद्विभो-

वैसति च समानास्यो गुल्मै अस्ति धनशूलभृत् ॥ २९ ॥

कि च ।

कण्ठोपकण्ठे निवसन्नुदानः करोत्कुण्ठां किल राजभक्तिम् ।

व्यानस्तु सर्वत्रवरः पुरेऽस्मिन्करोति जीवे सकलानुभूतिम् ॥ ३० ॥

शत्यानि यानि किल देहभूतां शरीरं
नानाङ्गकेषु नहीं प्रथर्णन्ति वाधाम् ।
तेषां समुद्धरणकर्मणि साधनानि
यन्नाणि कानिचन संघटितानि तत्र ॥ ३१ ॥

यानि किल

अशोष्मगांदरमुखस्य रुजां भणस्य
क्षाराभिशब्दपरियोजनमङ्गरक्षाम् ।
वस्त्यादिकर्मविद्वकादि च कार्यजातं
कुर्वन्त्यपायरहितानि च तत्र तत्र ॥ ३२ ॥

अपि च ।

यद्यर्थेष्टसहक्षरसवदनं तत्सहवक्षाभिषं
यव्यक्षीस्य मुखाभभीपणमुखं यज्ञकवक्रं हि सत् ।
तत्कङ्कानननामकं प्रतिभयं यत्कङ्कतुत्याननं
यज्ञं काकमुखं तदेव यदपि ध्वाङ्कातितीक्षणाननम् ॥ ३३ ॥
विस्तीर्णानि नवद्यथाहूलपरीणाहानि कण्ठे परं
संनद्धानि च कीलकैः सुषट्टिर्मूलेऽङ्कुशाभानि च ।
पर्यन्तेषु पुनर्मैसूरसद्वशाकाराणि तिष्ठन्त्यहो
तत्र स्वस्तिकनामकानि कतिचिद्यन्नाणि घोराणि च ॥ ३४ ॥
तान्येव सुद्धान्यस्थिलग्रशत्यापकर्षणम् ।
कुर्वन्ति स्वस्तिकास्त्वानि यन्नाणि हि शरीरिणाम् ॥ ३५ ॥

अपि च ।

एकान्येकमुखान्यपि नाडीयन्नाणि सूक्ष्मसुषिराणि ।
लोतोगतशत्यानां दर्शनचूषणविधौ समर्थानि ॥ ३६ ॥
एवमादिभिर्भुविष्वैर्यश्चनिवहैरन्वैरपि परिगुप्ततया दुर्गममपि पुरं कथंचन
प्रविश्य भनसः पारतक्ष्यकरणाय वयं यावदित्यतः संचरितुं प्रवृत्तास्ता-
वदेव विज्ञानविधेयेन विचारनामा नागरिकहतकेन परिज्ञाताः ।
पाण्डुः—ततस्ततः ।

भरतसरः—ततः कामादिषु तत्र ताहर्दीं दुरवस्थां प्रपत्तेष्वह-
मेक एव हतपाप्यतया वैरिवशं गतस्तस्तुतमव्यानन्नातपशारणतया सह-
मानस्तदीष्मठैरितस्ततो विकृष्यमाणस्तदुवितव्याचिकमपि निश्चामयं श्वारवध-
विमुख्यैस्तैरेव कृपया विमुक्तः प्रज्वलदव्यमानाद्विसंतप्यमानः स्वजनसुसाव-
लोकने कृतलज्जतया कचन विजनकाननसीमनि कठोरतपश्चार्यया विनिषा-
तिततनुर्भर्तुरानृण्यं भजेवमिति पुरात्मिः सरजन्नतरा सकिंकरेण कुष्ठेन देववा-
दमूलं प्राप्तित इत्येतदवसानं प्रवृत्तेः श्रुत्वा देवः प्रमाणम् ।

राजा—कुमार, श्रुतं खलु निरवशेषमस्य मुखात् । किमत्र प्रतिषि-
ष्येयम् ।

पाण्डुः—(विचिन्त्य ।) देव, किमन्यत् ।

सन्तु यच्चाप्यनेकानि सन्तु वा सेनिकाः परे ।

त्वक्कोपास्त्रौ पतञ्जल्यं भजेरश्चिति मे मतिः ॥ ३७ ॥

राजा—पाण्डो, सत्यमेव कि कालविलम्बेन । सर्वथा प्रविश्यान्तःको-
शाभारम्

शङ्केण सर्वमपि खण्डशा एव कृत्वा

गृन्धनाय निखिलं वलिमर्पयामि ।

येनौदनो दिविषदां विकलीकृतोऽभू-

त्विं तस्य मे भयमसी कितवा विदध्युः ॥ ३८ ॥

अपि च ।

अमृतनिधिरयं वः सोऽपि भतीडितः स-

व विसृजति मदीयेनाधिनाद्यापि काइर्यम् ।

निजविकटनदालीकाननस्थापितस्य

प्रभवति ॥ महेशोऽप्यस्य कि पूरणाय ॥ ३९ ॥

हन्त हन्त ।

स दक्षाति नाम गिरिशो रसमेतेषामुणासनपराणाम् ।

लब्धेनैतेनासानेते नाम प्रशवयन्ति ॥ ४० ॥

(विवर ।) आहो विधारकातुरी विधानहतकस्य ।

(आकाशे ।)

अरे विज्ञानहतक,

आश्रित्य यं सततमुत्पत्तिं स्थेन
निर्बोधयामि तमहं सहस्रं जीवम् ।पश्चाद्विनङ्गुचति भवानपि वाश्रयस्य
नाशानं सिध्यति किमाश्रयिणोऽपि नाशः ॥ ४१ ॥

राजा—कः कोऽप्रभोः, शरम् । (इत्यातुभिन्नति ।)

पाण्डुः—ननु संनिहितमेव शरम् । तथापि किञ्चिद्विज्ञाप्यामि ।
अस्त्येकायमन्तिमः प्रकारः । अपि तुक्रियतायेषु सत्त्वन्यो न युक्त इति तांत्रिकाः ।
उपायमिमसेवातो मनो मे प्रयुक्षते ॥ ४२ ॥

राजा—कोऽयमुपायः ।

पाण्डुः—(कर्ते ।) एवमेवम् ।

राजा—भवतु तथा । अस्त्येवं तद्भवन्तरकर्तव्यम् ।

पाण्डुः—देव, मार्गश्रम इव हृदयते मिद्दं च सर्वं शयनादि ।

राजा—त्वमपि स्वकार्येऽवहितस्तिष्ठ । अहमपि भुवत्वा निद्रास्थानं
गच्छामि ।

(तत्र निष्कान्ताः सर्वे ।)

इति पश्चमोऽङ्गः ।

अष्टोऽङ्गः ।

(ततः प्रविशति कर्मणा सह कालः ।)

कालः—वस्त्रं कर्मन्, जीवस्य राज्ञः पुरुषाधनार्थं यद्यमराजमन्त्रिणा
पाण्डुना प्रयुक्तकाम्नोगरुपाम्भटान्नतियुधा जेतुं विज्ञानमन्त्रिणा नियुक्तं सर-
सत्त्वप्रतिभटनातं किं करोतीति जिज्ञासते मे हृदयम् ।

कर्म—भगवन्, सर्वानुस्मूतस्य तद् किं भामाकिदितपरस्ति ।

कालः—भवानपि तादृशं एव । महान्त्वलु तद् प्रभावः । तथाहि ।

त्वामकात्मनुग्रहाय जगतां देवी विघ्ने श्रुति-
 लोकः साधयतीप्सितं भवद्नुष्ठानादिहासुन्न च ।
 कि चायं समनुष्ठितेन भवता वित्तस्य शुद्धि गत-
 स्वर्वं वेदितुमात्मनः प्रभवति अथ्यन्तसंदर्शितम् ॥ १ ॥

अपि च ।

त्वं नित्यनैमित्तिककाम्यभेदात्प्रत्यक्षा प्रियानेकफलानि दत्से ।
 इन्द्रत्वमिन्द्रस्य विघ्नेर्विधित्वं हरेर्हरित्वं च फलं त्वदीयम् ॥ २ ॥
 कर्म—आर्य, अवाक्यनसगोचरस्ताव महिमा ।
 सुमतिभिरनुमेयस्त्वं सहस्रांशुगत्या
 (सत्रिवयम् ।) भवति भवदधीनं मद्विधानं जनानाम् ।
 भगवन्, किमन्यद्वीपि ।
 परिणमयसि पुंसां दातुमर्थात्मना मां
 त्वयि कृतिमति षोडा विक्रियन्ते च भावाः ॥ ३ ॥

कि च ।

त्रैषं जनः शासति वर्तमानं भूतं अविष्यन्तमहं पुनस्त्वाम् ।
 ऐकध्यमापन्नमस्तप्तरूपमाधारमेवो जगतामवैमि ॥ ४ ॥
 निमेषकाष्ठे च कलाक्षणी च मुहूर्तरात्रिदिवपक्षभासान् ।
 भवत्तनूभृत्वयने तथादं युगं च मन्वन्तरमप्यवैमि ॥ ५ ॥
 कालः—तदिदानीं पाण्डुविज्ञानमण्डिभ्यां युद्धाय नियुक्तानां भद्रानां
 विक्रमिलासानवलोक्य चक्षुषी कृतार्थयित्यावः । पाण्डुना खलु जीवराजे
 प्रयुक्ते भविष्यतो रोगस्य पुरो भावी तुभुक्षाजनको भस्करोगस्त्रृहीतो
 राजेति जानामि ।
 आवां यथा न विद्युः सर्वेऽपि दिविस्थितामुच्चैः ।
 उभयेषामपि युद्धं पश्यावः संलपावश्च ॥ ६ ॥
 कि च, ज्ञानशर्मणोपजापितोऽपि राजा भूयो विज्ञानशर्मणा प्रसापृत्य
 पर्यक्ष्यापितः ।

कर्म—मगवर्, कीहशो ज्ञानशर्मणोपजापः ।
 कालः—वत्स, श्रूयताम् ।
 तत्स्तकार्थविशेषसाधनविधावुक्तेतिकर्तव्यतां
 जीवस्यास्य विषोः स्वकीयपृतनासंनाहमालोकितुम् ।
 निष्कान्ते सचिवे कदाचन मजन्येकाकितां राजनि
 श्रुत्वा तत्समयं तदन्तिकमुवं स ज्ञानशर्मा यथौ ॥ ७ ॥
 अग्न्तरमायान्तमवलोक्य दूरादेव

अथ सुचिरविद्योगासंदिहानः सखित्वे
 किमपि विवशचेता निर्भैर्हप्तिभरैः ।
 कथमपि समुद्भुर्बाप्यसंख्यकण्ठो
 वचनमिदम्बोधन्मत्तहंसखरेण ॥ ८ ॥

चेतः जीतलतामुपैति नयने विसारिणी कौतुका-
 लिर्यादमुपैत्यमानिव तनौ कोऽप्यन्तरानन्दयुः ।
 नाह मां परिरम्भणे त्वयथतस्त्वा वीक्ष्य कम्त्वं सखे
 पुष्टैः पूर्वकृतैश्चिरान्मम दशोः पन्थानमारोहसि ॥ ९ ॥

कर्म—तत्स्ततः ।
 कालः—ततोऽसौ जीवस्य वचनमिदमाकर्थं ज्ञानशर्माकथयत् ।
 सोऽहं जीव विषो चिरन्तनसखस्ते ज्ञानशर्मा तथा
 प्राप्नेष्वन्यतमो मुहुस्तत्र हिताकाहृती च सर्वात्मना ।
 विज्ञानस्य कुमश्चित्तैः परवति त्वयथवस्थस्थितौ
 शान्तस्त्वलगराद्विरक्तहृदयः प्राप्नामनास्थावशात् ॥ १० ॥

संप्रति हि ।

दुःसामानिकबोधनैः कुपदवीसंचारमासेदुष-
 स्तेनापञ्चलवौ निराश्रयतथा राजो वृथा मजतः ।
 बृते यो न हितं वचोऽप्रियमपि स्वेष्टं निगृह्याग्रहा-
 स्त्वामिन्यः स तु बुद्धिमत्तशुरिति प्राप्नोति मन्त्री प्रथाम् ॥ ११ ॥

अतः किं

विज्ञानशर्महतकस्य वृथा कुम्है-
बोरामिमा सुमहर्ती गतवापदं त्वाम् ।
आकर्ष्य देव हितवागुपदेशहेतो-

रज्ञानितिं सव गतोऽस्म्यनृणो बुभूषः ॥ १२ ॥

कर्म—तत्सतः ।

कालः—ततश्च राजा सरलप्रकृतितया ‘सखे ज्ञानशर्मन्, चिरेण
दृष्टोऽसि । त्वत्तोऽपि मे श्रेयःसंपादकः कोऽन्योऽस्ति । तत्कथय प्रसु-
तोषितं हितम्’ इति तमन्वयुक्त ।

कर्म—तत्सतः ।

कालः—ततो ज्ञानशर्मा राजानमुषद्वरे वैरमित्यं बोधयामास ।

शश्वश्वरमेष विश्वविदितं पापप्रोहस्थलं

मेदोमज्ज्ववसास्थिमांसरुधिरत्वग्रोमकूपं वपुः ।

एतस्मिन्मल्लमूत्रभाष्टकुहरे हेये मनीषावतां

दुःखे न्यायविदो विमोहमिह के तन्वनित नवनितमे ॥ १३ ॥

जगत्रोतं यस्मिन्विधि इव सूत्रे भणिणः

समलं यद्वासा तदपि च विमाति स्फुटमिदम् ।

अस्त्रण्डानन्दं यस्त्रिवधिकमस्त्रिसुखमयं

निरकारं यस्तन्त्रमसि परमं ब्रह्म न पुणान् ॥ १४ ॥

तत्तादशः सुखवनस्य निरञ्जनस्य

सर्वात्मनापि ननु हेयतरे पुरोऽस्मिन् ।

विज्ञानशर्मवर्ष्णैर्विपरीतवृत्ते-

मन्ये न युक्त इव ते ममताभिमानः ॥ १५ ॥

इत्यादिमिर्बहुविधेषुपपत्तिपूर्वे-

रैतैर्वचोभिरथ तेन रहः प्रसुर्कः ।

कोषे बले रिपुवधे च बभूव सद्यो

गीवो विरक्तहृष्टो विगताभिमानः ॥ १६ ॥

कर्म—यगवन्, इत्यं ज्ञानशर्मणोपजप्तस्यापि जीवस्य राज्ञः कथमधुना
रिपुवधे प्रवृत्तिः ।

कालः—श्रूयताम् । इत्यं ज्ञानशर्मा राजो रहस्यप्राप्तं कुर्वन्सेनासं-
निवेशादागतस्य विज्ञानशर्मणो वचनमाकर्ष्य न नः परमिह स्थातव्यमिति
राजानभाषण्य नगाम ।

कर्म—ततस्ततः ।

कालः—ततश्च निष्कान्ते ज्ञानशर्मणि प्रविश्य विज्ञानशर्मा राजान-
मालोक्य अद्य, किमयमपूर्वे इव राजा पुरादिषु परित्यक्ताभिमान इव
दृश्यते । तद्वहुधा ज्ञानशर्मणोपजापितः स्पात् । भवतु । सर्वमिदं स्वय-
मेव अस्तीविनाश्यति । (इति राजाशर्मीप गतः ।)

कर्म—ततस्ततः ।

कालः—राजा च तमालोक्य सावहित्यस्तम्भनुसरन्निव सादरमपृ-
च्छत् । ‘मन्त्रिन्, कथय कीदृशः पुरवृत्तान्तः परवृत्तान्तश्च’ इति ।

कर्म—ततस्ततः ।

कालः—

इति राजा समाजसो नयज्ञो मन्त्रिशेषवरः ।

प्रत्युत्तरं तदादत्तं प्रज्ञावज्ञातवाक्षपतिः ॥ १७ ॥

स्वायत्तं पुरमेव नः समननि स्वामिन्भवच्छासना-

तत्तद्वेशनिविष्टप्रभनिचयव्यापारसंरसितम् ।

निर्देश्वा भक्तः प्रतापमहसा नूनं पतञ्जा इन

प्रत्यर्थिप्रकरा भवेयुरधुना नामावशेषाः क्षणात् ॥ १८ ॥

कर्म—ततस्ततः ।

कालः—इत्याकर्ष्य राजा ज्ञानशर्मवचोऽनुस्मरन्तुभयोर्मतयोरपि दोष-
यमानमानस इतिकर्तव्यतामव्यवस्थित्यमाक्षेपमुखेन व्याजहार ।

निसर्गतो ये रिष्णो हि रोगा कन्तादिभिस्तज्जनकैः समन्नात् ।

अधिष्ठितेऽस्मिन्कुटिलैः प्रवृत्त्या स्वायत्ता हन्त कर्थं पुरे नः ॥ १९ ॥

किं च ।

संरक्षते निजवशंवद्द्वेषकेन
यः पाण्डुना विमतस्पदनपिण्डतेन ।
सोऽयं प्रतापपरिदृश्यमुरो विसर्प-
ज्ञेयः कर्णं कथय संप्रति राजयक्षमा ॥ २० ॥

कर्म—तत्स्ततः ।
कालः—इति राजो वन्ननमाकर्णं समझसयुक्तिं वचोऽम्रवीत् । रा-
जन्, शूयताम् ।

वातादिना यद्यपि सर्वरोगास्तथापि तानेव विनाशयन्ति ।
यथारणेवद्विरुद्धिविहृत्यन्दहत्यथवादराणं तमेव ॥ २१ ॥
अपन्थानं त्विति त्वायादात्मद्वोहिषु तेष्वमी ।
आत्मजेष्वपि न स्त्रेहमातन्कन्त्यधुना प्रभो ॥ २२ ॥
अतस्तदधिष्ठितमपि पुरं स्वाधीनमेवेति निश्चिनु । किं च ।

स्वायत्ते नगरे तस्मिन्स्वामिपादप्रसादतः ।
जयश्चियं हस्तगतां जानातु भगवान्क्षणात् ॥ २३ ॥

कर्म—तत्स्ततः ।
कालः—इत्थं मध्यवरचननिशमनेन किंचिदिक निर्वृतचेतसा राजा
मध्यिन्, ‘इयतापि कालेन पुरस्य स्वायत्तत्वे किमनेन कलं पश्यति’ इति
एष्टो मन्त्री कथयामास—

पुरस्य दार्ढ्यं योगस्य सिद्धिः सर्वीर्थसाधिनी ।
अत्पण्डानन्दसिद्धिश्च कलं तेषैव जायते ॥ २४ ॥

कर्म—तत्स्ततः ।
कालः—इत्याकर्णं क्षुद्राभिमानेन न भवतीष्टसिद्धिः । प्रत्युत हानिरेव
फलम् । अतः स्वयमेव त्वक्तेष्वेतेषु सिद्धैवात्मनो दृढयोगसिद्धिरस्पण्डान-
न्दता च । कुत एतावान्यद्द इति वदति राजनि पुनरपीत्यं समाहित-
वान्मन्त्री—

प्रारब्धरहितसैर्वं भवेदेव न संशयः ।

प्रारब्धपरतर्थं त्वा ते मुश्चन्ति कर्थं पुनः ॥ २६ ॥

किं च ।

क्षुधाभिमाने पुरि हन्त देवे क्षोपो भवेत्त्वमकृतिष्वकसात् ।

ततोऽवकाशं प्रतिलक्ष्य सर्वे प्रत्यधिनस्ते प्रबला भवेयुः ॥ २७ ॥

किं च ।

यक्षमणि जाग्रति तस्मिन्याण्डुज्वरसंनिपातपरिवारे ।

देवस्य कर्थं भविता स्थितिरिह यत्तादपि स्वरूपेण ॥ २७ ॥

इममर्थमप्रतिहतया प्रतिभया स्वयमेव विचारयतु देवः ।

कर्म—ततस्ततः ।

कालः—तत इत्यारमनीमानि वचनान्याकर्णीयन्कुतूहलाकुलितहृदयः
समरयन्कृतस्वरः मुहुर्मुहुस्तमित्यं प्रशंसन्नवोचत्—

स्वयि दत्तमरस्य मेऽधुना कि बहुनानेन विचारणश्रमेण ।

भवते भनु रोचते यथा वा यतितर्थं हि तथैव निर्विशङ्कम् ॥ २८ ॥

कर्म—ततस्ततः ।

कालः—ततश्च किल यदेवं देवस्य मनसो व्याकुलीभावः स सर्वोऽपि
शब्दप्रजाप इति मन्तव्यम् । अतो विज्ञापयामि । तिष्ठतु दार्ढ्यं मदूचसि
इति राजानं पर्यवस्थाप्य स्वकार्यं एव व्याप्तियते ।

कर्म—भगवन्, ज्ञानविज्ञानयोरेकरूपयोरिषि सतोः कुत इयान्विरोधः ।

कालः—वस्तु,

मोसे शीर्जनमन्त्यत्र विज्ञानं शिल्पशास्त्रयोः ।

तयोर्विरोधं इत्येतत्किमाश्वर्यकरं तत् ॥ २९ ॥

कर्म—भवतु नाम तयोर्विरोधः । तदेवान्तरमुपलभ्य किवतां च द्वि-
चक्रिरूपजापः । ज्ञानशर्मणा तु स्वामिहैतैषिणा विपक्षानुकूलं पुराभिमान-
शैथिल्यं कथमुपदिष्टम् ।

कालः—नहि विपक्षानुकूलमिति न च तदीयोपजाप इति वा प्रवृत्तिरे-
तत्वं । किं तु वस्तु तत्त्वमुपदेष्टव्यमित्येव तस्य स्वभावः ।

ज्ञानमद्वैतसन्मार्गं विषयस्तत्र को धद ।
 सर्वस्थितिरेतस्य सारिता पारमादिकी ॥ १० ॥
 मूढवदेहतादास्त्वं राजा न प्रतिपथताम् ।
 नाधितं तद्वधेपटन्यायेनास्त्वति तस्य धीः ॥ ११ ॥

तदुक्तमभियुक्तैः—

‘नाधितं दृश्यतामसैस्तेन वाधो न शक्यते ।
 नीवज्ञाखुर्ने मार्जारं हन्ति हन्त्यात्कर्तं मृतः ॥ १२ ॥

किं च ।

मायथा बहुरूपत्वे सत्यद्वैतं न नश्यति ।
 मायिकानां हि रूपाणां द्वितीयत्वमसंभवि ॥ १३ ॥

कर्त—भगवन्, युज्यत एतत् ।
 कालः—एवं च ज्ञानशर्मणोपज्ञातोऽपि विज्ञानशर्मणिमध्यवशात्मो-
 त्साहितो राजा यदाचरिष्यति तदालोकयिष्यावहे । (भुवनलोक्य ।) कथं
 विदूषकेण सहायमागच्छति राजा तत्रैव गच्छावः ।

(इति यारिकामतः ।)

(ततः प्रविश्यति राजा विदूषकम् ।)

राजा—

संख्यापेततया रसानपि भृशं पद्मेवमानस्य मे
 तेष्वेवात्मित्रुभुक्षुता प्रतिमुहुर्हाहा सखे जायते ।
 एवं व्यापृतिरैच्छकी भम यतो भुज्ञेऽज्ञराशीनहं
 पीयन्ते च रसालमाक्षिकदधिक्षीराज्यकुल्या मया ॥ १४ ॥
 अज्ञान्येव निरन्तरं विदृशुतां सर्वाणि सस्तानि भू-
 र्यारि प्रावृणि कोऽपि वर्षतु दधिक्षीरात्मकं वारिदः ।
 सर्वोऽयं लवणाम्बुद्धिरपि व्यहुत्वाम्बुद्धिर्जयतां
 भुज्ञानस्य तथापि हन्त पिष्ठो न कुत्पिणासाशामः ॥ १५ ॥
 तदतिशयेन संपादनीयो भम पामभोजनविविरिदानीम् ।

विदूषकः—(सहर्षम् ।) अज्ञ एव एदं करणिञ्च । जेव अहं वि ए-
दस्स कज्जे तु अ सहाभत्तणे दक्षो होमि । जम्बेण तु विष्णुणेण यवं
मिद्वो अणे सर्वदा सिक्खीभदि तेण विष्णुतो वि तुमं तस्स वर्जनं
मा करेहि । (क)

राजा—साधु सखे, साधु । सम्यगुपदिष्टम् । तथा करिष्ये ।

कालः—वत्स, श्रुतं भवता ।

कर्म—श्रुतमेव । एष पाण्डुना प्रहिताभ्युप्यताजननीं स्वस्य बहु तु-
भुक्षां न जानाति विदूषकोऽप्यजाननेवं यापते ।

राजा—कः कोऽन्न भोः ।

विदूषकः—मिक्षिक्षदो वि मए कि तुमं पदिक्षुलकारिणो अमच्चस्स
आआरणत्वं दोआरिङ आमन्तेमि । (ख)

राजा—वथस्य, मा विभिहि । तथ भतमेवानुसरमि ।

विदूषकः—जह एवं विष्पदिणो होहि । एदस्स अविद्यारणत्वं
वस्थन्ते मए बद्धो गण्ठी । अहं जेव तं आयेमि । (ग) (इति निकाम्यामो-
त्यग सह प्रविशति ।)

अमातः—सति दीवारिके राजा किमर्यं त्वं प्रहितः ।

विदूषकः—एत्थ कज्जे अहं जेव दीवारिओ । (घ)

अमातः—कीद्धो कार्यं ।

(क) अद्यैवैतत्वारणीयप् । येनाहमप्येत्स्मन्कार्ये तव सहायत्वे दक्षो भ-
वायि । जाल्मेन तु विज्ञानेन भवान्मनभोजने सर्वदा शिक्ष्यते तेन विज्ञानोऽपि
त्वं तस्य वचनं मा कुरु ।

(ख) शिक्षितोऽपि मया कि त्वं प्रतिकूलकारिणोऽमात्यस्याकारणार्थं
दीवारिकमामन्त्रयसि ।

(ग) यद्येवं स्थिरप्रतिज्ञो भव । एतस्याविस्मरणार्थं वसनान्ते मधा बद्धो
ग्रन्थिः । अहमेव तमानयामि ।

(घ) अत्र कार्येऽहमेव दीवारिकः ।

कालः—कर्मन्, मन्त्रिणापि न विजाता औपाधिकी राहो दुभुक्षा ।
कर्म—बादम् ।

विदूषकः—अमर्त्य, रणो दार्णि बहुभक्षणणामहेषे उवाहुदे
कर्जे । (क)

मन्त्री—कीदृशी बहुभक्षणता ।

विदूषकः—किमण्णं । बुभुक्षिलदो वग्धो विअ सव्यपकिदीर्घं अस्ताणं
जीवणं भक्षिलदुकामो राआ मा खु नं णिवारिहि जं पलअकालकुविदो
रुहो विअ चिदुदि । (ख)

मन्त्री—(विहस्य । लगतम् ।) राज्ञः पानभोजनसंपादने स्वस्यापि तद्विष-
प्रतीत्येतस्य हृदयम् । (प्रकाशम् ।) गच्छाग्रातः । अहमप्यागमिष्यामि ।
(भाकाशे दत्तदृष्टिः ।) किं न्वेतत्स्यात् ।

कार्यान्वेत्क्षणविधौ सदसि स्थितेन
येन क्षमाजनि चिरं सहितुं दुभुक्षा ।
भुक्त्वा च यस्य कियदप्यशनं नितान्तं
तृप्तिर्वेत्स कथमीदशबुद्धिमेति ॥ ३६ ॥

कालः—अहं खलु प्राणिनामव्यवस्थितामवस्थां करोमि ।
कर्म—बादम् । अलमिदम् । अन्वदप्यचिन्तनीयं बुद्धिविलसित-
मिति जानामि । यत्किल

द्वाषा दक्षकृतापराधजनितकोघोज्जिताङ्गी सर्वा
यः शान्तस्तपसि स्थितः स गिरिदाः स्वं प्रत्युपात्तायुधम् ।
कोपोद्धाटितनैटिलक्षणपुटप्रोहामधूमज्वल-
ज्जवालाजालविजृम्पणेन सहसा भसीचकार सरम् ॥ ३७ ॥

कालः—(विहस्य ।) शृणु तावत् ।

(क) अमात्य, राह इदानीं बहुभक्षणनामधेये उपस्थिते कार्ये ।

(ख) किमन्यत् । बुभुक्षितो व्याघ्र इव सर्वप्रकृतीनामस्माकं जीवणं भक्षि-
तुकामो राजा मा खस्तेन निवारण यत्प्रलयकालकुपितो रुद्र इव तिष्ठति ।

माहर्त थः पित्रेष भर्विसापति स्थितः ।

तमहं कुम्भजन्मानं तोषरांशिंमपाययम् ॥ १८ ॥

मन्त्री—अतिबुमुक्षया राज्ञः किमप्याशङ्कते मे हृष्टयम् । राजा—
हुनीतिज्ञाः—‘अतिबुमुक्षया राज्ञो राज्यच्युतिसूचिका’ इति । (राजार्थ
निष्पत्ति ।)

शुभ्यन्त्या धृतशोषणे रसनया शश्छिहन्मुकिणी

किञ्चिन्मध्यविलोचनः शमनलङ्घिष्यत्कपोलालिकः ।

आरुढमुकुटीभयंकरमुखो निःधामदूनाधरो

हृष्टच्चा कूणितया विलोकयति मामाद्यान्तमेवान्तिके ॥ १९ ॥

(उपसत्य ।) अयतु जयतु देवः ।

राजा—उपविश्यताम् । (स्वाक्षरं निर्दिशनि ।)

विदूषकः—वअस्स, मए गहिदत्थो किदो अमचो । (क)

राजा—अमात्य, सज्जीक्रियतामनेनोक्तं सर्वमपि ।

मन्त्री—

किमिच्यमधूर्या शुद्धिर्देवस्य विमुक्तते संसरम्भम् ।

ननु कुर्वे यदिदानीमनेन दुर्मेष्वसा कथितम् ॥ ४० ॥

विदूषकः—दार्ढं वअस्स, तुमं जेव मह सरणं, न कुविदो अमचो । (ख)

राजा—अलं चापलेन ।

मन्त्री—तिष्ठ तूष्णीम् । नानामि ते दौष्टयम् ।

(विदूषको लज्जितस्तिष्ठति ।)

मन्त्री—(स्वगतं विवित ।)

स्वादेतांकि नात्र पद्यामि हेतुं राज्ञो न क्षुद्राज्यविभ्रंशचिन्दम् ।

अस्य धेयः सिद्धये बद्धक्षः कि नाहं स्यां कि न मे स्वामिभक्तिः ॥ ४१ ॥

परं स्वेवं निभिनोमि द्विषद्वाजमणिणा पाषुड्ना कुलमिदं वैकृतमिति ।

(क) वयस्य, मया गृहीतार्थः कुतोऽमात्यः ।

(ख) इदामी वयस्य, स्वमेव मम शरणम् । यत्कुपितोऽमात्यः ।

भवतु । अस्य चितं बहुभक्षणायत्तमन्यत्र व्याक्षिणमि । सं इषास्य
प्रतीकारः । (प्रकाशम् ।) प्रासादस्तोषरि चलतु देवः । तत्रैव संपाप्ते म-
हती दृसिः ।

राजा—नादम् ।

(सर्वे प्रासादाद्यधिरोहणं नाटयन्ति ।)

विदूषकः—(तर्वतो विलोक्य ।) भो वअस्म, किं एदं भासिणीषाआरे
अपुव्यं किं वि दीप्तम् । (क)

राजा—अमात्य, किमिदम् ।

कर्म—भगवन्काल, सन्ति खलु शरीरे भासिणीप्रभृतयः सप्तत्वचः
तत्र त्वयूपप्रथमप्राकारे सिद्धकपद्मककण्टका नाम त्रयो रोगाः पाण्डुना
प्रहिता दृश्यन्ते । तान्विदूषको राजा च न वेत्ति, अतः पृच्छते ।

कालः—सत्यमेवेदम् ।

मन्त्री—राजन्, सिद्धकपद्मककण्टकाः ।

विदूषकः—(सम्यम् ।) वअस्म, एदाणं एदे भट्टा पहारं कुर्वन्ति तदो
ते वि अद्वाणं उवारि पांडिसन्ति । ता अस्मद्दो मिथं पलाअणं करेत् । (ख)

मन्त्री—विदूषक, मा भैष्णीः ।

गुज्जाकलाभिलेपः प्रतियोद्धा सिध्मपद्मयोः समरे ।

एष हरिद्राक्षारः कण्टकहृतये मया प्रहितः ॥ ४२ ॥

राजा—सुषु कृतममात्येन ।

कालः—गुज्जाकलाभिलेपहरिद्राक्षारानौषधिष्ठिष्ठोषान्प्रहरतो दृष्टा वि-
दूषको अवीति ।

कर्म—एवमेतत् ।

विदूषकः—अज्ञ, को एसो । (ग)

(क) भो वयस्य, किमेतद्वासिनीप्राकारेऽपूर्वं किमपि दृश्यते ।

(ख) वयस्य, एतेषामेते भट्टाः पहारं कुर्वन्ति तदा तेऽप्यस्माकमुपरि
पतिष्ठान्ति । तदस्माक्ष्यां फलायनं कुर्मः ।

(ग) आर्य, क पृष्ठः ।

मध्यी—अङ्गमाणा रोगः ।

अभिमुखमयेत्याजः शशरुचिरालिसतनुरिमं हन्तुम् ।

तिष्ठति मुखमाकृष्णमङ्गिष्ठाप्रमुखसाधनो लेपः ॥ ४३ ॥

विदूषकः—कि एवं मद्याणं आजोहणं विज अं रसप्पकाहो दी-
मह । (क)

मध्यी—

देवेय शशधाराक्षुण्णं प्रवहति पुरो न रक्तं यत् ।

तव भूदतां धिगेष प्राकारो लोहिनी नाम ॥ ४४ ॥

कालः—त्वशूप एष द्वितीयः ।

कर्म—तथैव ।

विदूषकः—अहो प्रमादो । सुवेदाए उपरि सवत्थं गजकण्णा
विस्थिण्णा । (ख)

कालः—कर्मन्, भेतनाङ्गि तृतीयत्वकप्राकारे चर्मदलं नाम रोगं
शृङ्खलिति विदूषकः ।

राजा—क एते संवर्तन्ते श्वेतायाम् ।

मध्यी—

देव योधेन तत्रापि नियुक्तेन मया पुरा ।

आग्नेयद्यधिघानेन लेपेनाकम्य भूयते ॥ ४५ ॥

विदूषकः—वअस्स, पेक्त्र एत्य का वि दुष्टरक्षिणी विज वहह ।
ता अङ्गलीहि गेहिङ्गि पिब । (ग)

मध्यी—धिगौदर्य, सर्वशास्यवहारध्रान्तिः । भ्रान्तं,

नेयं दुष्टरक्षिणी प्रवहति श्वित्रोऽयमिन्दुप्रभः

प्राकारं किल तुर्यतामुपगतं ताप्रास्यमाकामति ।

(क) विमेतन्मङ्ग्लानामायोधनमिव यदक्तप्रवाहो दृश्यते ।

(ख) अहो प्रमादः । श्वेताया उपरि सर्वत्र गजकण्णा विस्तीर्णाः ।

(ग) वयरय, पश्यात्र कापि दुष्टरक्षिणीव वहति । तदङ्गलिभिर्गृ-
हीत्वा पिब ।

सरम्भो भवतो वृथा सारथसि त्वं किं तृष्णं विस्तृतां
 पातुं शक्यत एष किं तव ततो वौरुणं त्वयाविष्कृतम् ॥४६॥
 (हति सञ्चारेण तर्जयते ।)

राजा—क एनमधिसरति ।
 यशी—एष मया नियुक्तो महातालेश्वरः ।
 कालः—कर्मन्, औषधविशेषोऽथम् ।
 विदूषकः—अथ वेदिनीलोहिदामं उवरि के वि उल्लुठञ्जनो विज-
 दीसन्नि । (क)

मधी—सर्वेऽपि कुष्ठा गलगण्डादयश्च नृत्यन्ति ।
 कर्म—भगवन्, वेदिनीलोहिते पञ्चमीषष्ट्यौ त्वचौ । तत्र कुष्ठादे-
 त्यत्तिः ।

कालः—अस्त्येतत् ।
 विदूषकः—एत्य उण थूलाणाम्बि सत्तमे पाअरे को वि लोह-
 आरभत्यिआ विज पूरिजमाणसरीरो दीसह । (क्व)

यशी—स्थूलायां विद्वधिरेष शत्रुमङ्गः ।
 विदूषकः—(सम्बन्धः संस्कृतमात्रिय ।)

प्राकारससकमपि प्रसर्यं गृहीत्वा
 स्वेच्छानि सप्त च विशेष्य तथैव कोषान् ।
 उल्लुठयिष्यति रिपोनिवहो भटानां
 न्द्रायंस्वमन्ध इव मूढ इव स्थितोऽसि ॥ ४७ ॥

राजा—विश्वं प्रमादम् । हन्त विजानशर्मन्, आक्रान्तमेवारि-
 षिरान्तरम् ।

(क) अथ वेदिनीलोहितयोरुपरि केऽव्युक्तुन्त इव दृश्यन्ते ।
 (क्व) अत्र पुनः स्थूलानात्मि सप्तमे प्राकारे कोऽपि लोहकारमणिकेव
 पूर्वमाणसरीरो दृश्यते ।

मही—देव, धीरो भव । यदि नाहं प्राणिव्यस्तदिदमभविष्यत् ।

विद्युषकः—(सकोषोपहस्तः ।) एदं पञ्चकर्त्त खु वहृहि । तुमं उण अणु-
माणेण एदं जनियति वर्णेषसि । ता अच्छरियं तको विष्णाणसंभवमन्तिष्ठो ।
वअस्त, आकर्णेहि मे वआण । एसो अमज्जो एव सञ्चुवारेषु सञ्चुहिं आ-
कर्णतेषु भिक्षुवेस गेहिअ पलाइस्तदि । तुह पुणो दुलहो भोक्त्वो । ता
षहि । सुरज्जादुवारेण तुमं णहस्से । (इत्युत्थाय सर्वतो विलोक्य ।) हद्दी हद्दी ।
कि करेमि भन्दमग्नो । जलमत्त वि कहिं वि ण दीसह । सत्तापि जं परि-
हाओ रित्ताओ विअ दीसन्ति । (उन्दृष्टा ।) वअस्त, कि एदं इन्द्रजालं
विअ दीसह जं सत्तावि परिहाओ दाणि एव सुक्काओ पुणो वि अपरि-
मिदरसाओ दीसन्ति । कवं इमाओ उत्तरिअ गच्छत्त । (क)

राजा—अमात्य, श्रुतमेतस्य वचनम् ।

मही—

एतश्च किंचन ततस्तव मालु भीति-
रोजायितं रियुजनस्य निरीक्ष्य किंचित् ।
यत्सेवपूरणविशेषणयोः समर्थ
तन्मूलमेव हि विजृन्मणमप्यरीणाम् ॥ ४८ ॥

अपि च ।

रिपवो लक्ष्या मार्गं रसादिवरित्वाः प्रकोप्य तन्मूलम् ।
देव भवन्ति यथोदं पुरसुषुण्यवितुमीशानाः ॥ ४९ ॥

(क) एतत्प्रत्यक्षं खलु वर्तते । वं पुनरनुमानेनैतत्त्वासीति वर्णयसि । त-
दार्थर्थं तको विज्ञानशर्ममन्त्रिणः । वयस्य, आकर्णय मे वचनम् । एषोऽमात्य
एव सर्वद्वारेषु शत्रुभिराकान्तेषु भिक्षुवेषं गृहीत्वा पलायिष्यते । तव पुनर्दु-
र्लभो भोक्तः । तदेहि । सुरज्जाद्वारेण तां नेष्ये । हा धिक् हा धिक् । किं करेमि
भन्दभाग्यः । जलमात्रमपि कुत्रापि न दृश्यते । सत्तापि यत्परित्वा रित्ता इव
दृश्यन्ते । वयस्य, किमेतदिन्द्रजालमिद दृश्यते यत्सत्तापि परिखा इदानी-
मेव शुक्काः पुनरप्यपरिमितरसा दृश्यन्ते । कथमिमा अवतीर्ण गच्छामः ।

कालः—रसरक्षमांसमेवोस्त्वमज्जुकरूपाः परिस्तात्मेन निर्विपिताः ।
कर्म—एषां वृद्धौ शेष्यविद्विरक्षिसर्पदिद्यो भवन्ति । काशये तु
रौक्ष्यमशोषादयः ।

कालः—युक्तं भवतोक्तम् ।

मध्यी—एवमेते स्वाभिकार्येण वद्धपरिकरा यतन्तु नाम । सम्बोधीषां
प्रतीकारशास्त्राण्यसदायत्तानि ।

विदूषकः—कि एसा वादाली विज यह अक्सीहिं आउलेदि । (क)

राजा—अहो प्रचण्डोऽथमनिलः । तथाहि ।

ताराक्ष्यावयितुं चनान्विकिरितुं कृत्वार्कतूलोपमा-

स्पित्त्वा पातयितुं भुवि क्षितिभूतां तुङ्गानि भृङ्गाणि च ।

सद्यः शोषयितुं समुद्रमवनीकर्तुं तु पांस्थात्मना

द्रागुन्मूल्य च भूस्त्रान्मयितुं शक्तो भवत्यस्त्रे ॥ १० ॥

मध्यी—अयमेव वृद्धिशोषहेतुः परिस्ताणाम् । एनमुपनीव्योत्कृष्यन्ति
शुष्यन्ति च सर्वतः परिस्ताः ।

विदूषकः—कि मूढो विज येकस्तसि । करोहि एदाणं पडीआरे । (ख)

मध्यी—अद्वद्वा किमेवं प्रलपसि ।

विदूषकः—(उद्धीरिकया विलोक्य ।) अच्चरितं अच्चरितं । एत्य चत्ता-
सत्ति वद्वृद्ध । वद्वृन्तेसु सत्तुमु एदे वीरा रोअडलं पहरन्दि । (ग)

मध्यी—तत्र शेष्यप्रभृतीनक्तपुत्रांश्चन्द्रप्रभा प्रहरति ।

विदूषकः—कर्त्त इत्थिआ वि सूराअदि । (घ)

मध्यी—रक्तपुत्राणां विसर्प्षीहप्रभृतीनाममृतगुग्गुलच(तु !)णपशका-

(क) किमेषा वातालीच ममाक्षिणी आकुल्यति ।

(ख) किं मूढ इव पश्यसि । कुर्वेतिपां प्रतीकारम् ।

(ग) आश्वर्यमाश्वर्यम् । अत्र शास्त्राशास्त्रि वर्तते । कर्धमानेषु शाश्वतु एते
वीरा रोगकुलं प्रहरन्ति ।

(घ) कर्यं छो अपि शूरायते ।

दयः प्रहतारः । तथा मांसपुत्राणां शास्त्रोट्करणमृतयः । मदसः पुत्राणां
कफकेसरिप्रभृतयः ।

कालः—कर्मन्, एवं वातपित्तकफेतु वात एको रसरक्तमांसादिवा-
त्तुनां दोषकः पोषकश्च ।

कर्म—एवमेवैतत् । धातूनां प्रकोपे धातुकार्ये च भिषणो वदन्ति
'कटुकादयो मांसवृद्धिहेतवः' इति ।

'कटुकाद्वर्धते मांसं कवायाच्छोगितो रसः ।

लवणाद्वर्धते त्वस्थि मज्जा त्वम्भात्प्रवर्धते ।

मधुराद्वर्धते गुकं तिक्कान्मेदः प्रवर्धते ॥'

विदृशकः—(ररित्यावलोकितकेन ।) अज्ञ एवं होडु जुज्जसदस्यम् ।
भेवसतु मवं पुरहिंदं अवरिअ । (क)

राजा—आर्य, किमेतत्पश्यसि ।

मधी—(विहस्य ।) पश्याम्येतत् ।

एतत्पक्षुद्वितयमनिलक्षारयत्याशयेषु

त्रिष्वध्रान्तं जरठगणिका काचिदेषा पुरस्तात् ।

आजान्वग्रप्रविततकुचा लोभयन्ती प्रसूते

हन्तानर्थकुरमनुगता सर्वदा देहभानम् ॥ ११ ॥

कालः—सम्यगुकं मध्रिणा यत्पित्तकफौ पक्षु इति भिषणप्र-
सिद्धिः । आशयेष्विति कफपित्तवातानामाशया विवसिताः । अपश्यतां
जरठगणिकेति निरूपयन्ति । अनर्थाकुर इति च तत्प्रभवरोगसमुदायम् ।

कर्म—साधु निरुपितम् ।

राजा—किमिदमप्यरिभिरेवं कृतम् ।

मधी—कः सदेहः । श्रूयताम् ।

पाण्डुः सत्य निशम्य मस्सरमुखानूलाचितं विक्रमं

सेष्यो नामकवचिकेन हृदये राहा निचिद्वोऽपि सम् ।

(क) अचैताहननु पुरदर्शनम् । पश्यतु भवान्पुरःस्थितमार्थर्यम् ।

प्रज्ञाणर्वशान्मदीयविजये जाताभिलाषोऽक्षरी-

न्दित्यं सान्त्वयपथ्यतां निजकुले लोहप्रकर्षान्विताम् ॥ ९३ ॥

विदूषकः—कहं सन्तं उत्तरन्तो पाष्ठू । (क)

मर्गी—एवम्

अप्यसात्कुलपक्षपातिनि पथा कामोपभोगप्रदे

किं नात्मप्रभवं कुलं गणयसि प्राहीयमाणं शनैः ।

औदासीन्यमिदं कुतस्तव विनोपेक्षां यदि व्यापृता

त्वं नालं बलवानपि प्रभुररिः स्यातुं कुतोऽस्यामुगाः ॥ ९३ ॥

अतस्त्वां विज्ञापयामि । संप्रति शश्वपुरं मविशन्ती ततदभिमतेन तेन
तेन रसेनाशयगतानसात्कुलकारकान्मवाहिनीभिर्नाडीभिश्च पोषयनी रा-
जानमपि स्ववर्णं नयन्ती भेदय विज्ञानहतकात् इत्युपदिश्य मन्दाशिना
सह प्रेषितवान् ।

विदूषकः—अश्वरिअं एदाए दूततां जाए फङ्गुणो वि चालिवा ।
ऐक्स दाणि वि किं वि मन्त्रान्ती चिदुदि । सुणाहि दाव तूँगीओ
भविज । (स)

(ततः प्रविशन्त्यपथ्यतया सह मन्दाशिनानकस्त्रियाः ।)

मन्दाशिनातकफपिताः—अथ रसवति, किमु वर्तव्यममदीया रोगा
इति । यतस्त्वसंततिः खल्वेते । त्वयैव वशीकृतेऽस्मिन्नामनि एतत्पुरे
सुकरस्त्वेषां प्रवेशः । वयं तु तत्र निमित्तमात्रम् ।

कालः—कमेन्, रसवतीत्यपथ्यतया नामान्तरेण भवितव्यम् ।

कर्म—रुचिमतीत्यप्येतस्या नाम ।

विदूषकः—एसा ताहआ विज भीसणा अणुवद्विदि । (ग)

(क) कथं सान्त्वमुक्तवान्याष्टुः ।

(स) आश्वर्यमेतस्या दूतत्वं यथा एक्सोऽपि चालिवाः । पदयेदानीमपि
किप्यपि मर्गमन्ती तिष्ठति । त्रृणु तावत्तृणीको भूत्वा ।

(ग) एसा ताडकेव भीसणानुकरते ।

मही—राजा आहे च रामलक्ष्मणाविष वर्तावहे ।

विदूषकः—अहं ति कोसिओ विअ . (क)

राजा—(विद्य) ताहुकप्रभावो महर्षिः खलु भवान् ।

विदूषकः—भो वअस्स, एसो अम्बो एदाए मं बालं दाऊण अ-
प्याणं मोचेदुं अहिलमन्तो विअ दीसह । दार्णि भवं जेब मह सरमम् । (ख)

मही—वैधेय, क्षणं तूर्णां तिष्ठ । शृणुमः शेषमपि वचनमेषाम् ।

वातादयः—अयि रुचिमति,

त्वां वीक्ष्य जागरूकां तस्यां तस्यां रुचिप्रविष्टायाम् ।

स्वत एव मिथतेऽसीं विज्ञानादङ्गसा राजा ॥ ९४ ॥

राजा—

आलापादेतेषां कुलालदण्डावच्छृङ्खनादिव मे ।

हृदयं भ्रमतीदानां सहसा चक्रमिव किं न्वेतत् ॥ ९५ ॥

विदूषकः—अण्णं किम् । दिवं खु णिग्हीदो सि तुमं एदाए अप-
त्यदापिसाचिभाए । अहं उण उवेदो ब्रह्मणो होमिति सज्जसेण इमाए
विसज्जिदो द्वि । (ग)

मही—(विद्य) षड्हृदा इत्यनया संस्थयैव सूचितं वेदविज्ञानम् ।

राजा—कि विस्मृतं त्वया यत्प्रागेव मम मनीषितार्थं विदूषकेण तो-
षितोऽसि ।

मही—(स्वगतम्) अहो त्रुटितसंघटिताया दास्या विलसितं यदि-
यन्तं कालं विस्मृतापि द्वुभुक्षा स्मृता सती राजो हृदयमाकुलयति ।
(प्रकाशम्) तदप्यग्रे भविष्यति । देवेन तु एतद्वैरिप्रसुक्तमिति निश्चित्य
तद्वशे न भवितव्यमिति बहुशः प्रार्थये ।

(क) अहमपि कौशिक इव ।

(ख) भो वयस्य, एषोऽमात्य एतस्या मां बालं दत्त्वा आभानं मोचयि-
तुमभिलक्षणिव दृश्यते । इदानीं भवानेव मम शरणम् ।

(ग) अन्यत्रिकम् । दहं खलु निगृहीतोऽसि त्वमेतया अपश्यतापिशाचि-
कया । अहं पुनः षड्हृदो ब्राह्मणो भवामीति साध्वसेनानया विसर्जितोऽसि ।

राजा—(संबुद्धमात्रम् ।) तथ्यं पृथ्यं चाह मवान् । तदहमवहेतोऽसि ।

विदूषकः—को एसो विज्ञपुङ्गो विष धगधगायमाणो सव्यदो वि
मह अच्छी आउलेदि । (क)

मध्यी—परिवारपरिवृत्तो ज्वरराज एवः । यमेनमुपहृत्य सर्वेऽपि रोगाः
प्रहरन्ति । अत एवायं राजपदभागिति भिक्षम्बवहारः ।

कर्म—सुक्तमाह मध्यी । तथाहि ।

ज्वरो रोगपतिः पाप्मा मृत्युरोजोशनोऽन्तकः ।

क्रोधो दक्षाध्वरध्वंसी रुद्रोर्ध्वनयनोऽन्तवः ॥ ९७ ॥

जन्मान्तर्यो मोहमयः संतापात्मापद्मारजः ।

विविधैर्नामभिः कूरो नानायोनिषु वर्तते ॥ ९८ ॥

कालः—कर्मन्, नानायोनिष्विति मुहूक्तं त्वया ।

पाकलस्तथयेभानामभितापो हयेषु च ।

कान्तादानामलकः स्यान्मत्स्येष्विन्द्रसदः स्मृतः ॥ ९९ ॥

ओषधीषु तथा ज्योतिश्रुणपा धान्यजातिषु ।

जलेषु नीलिका भूमावृष्टौ नृणां ज्वरो भतः ॥ १० ॥

राजा—पश्य सल्ले, पश्य ।

त्रिकूटाद्रेः कूटिलिभिरिव शिरोभिः प्रतिभयो

दिशः पश्यन्दृग्भिः शशरुधिरसोदर्यरुचिभिः ।

त्रयाणां पादानां तृणतरुमसुच्छायजयिना-

मयं न्यासैर्भूमिं नमयति गदानामधिपतिः ॥ ११ ॥

कालः—कर्मन्, पश्यायं यस्मिन्द्रुदेष्यति तस्य जनस्य ।

आलस्यमझमयतां पुलकोद्गमं च

गात्रे करोति न रत्ति क्वचिदातनोति ।

जाताश्च नृमयति ससिविधूर्णमह्य-

प्राणं तमन्तु च विषासयतेऽनुवेलम् ॥ १२ ॥

(क) क एव विशुद्धुङ्ग इव धगधगायमानः सर्वतोऽपि ममाहिणी
वाकुल्यति ।

कर्म—एषमेतत् । अपि चानेनाविष्टः ।
 यन्द्रद्यमन्त्कदुतिरक्षमपेक्षते त-
 व स्वादु स्वादति च सूर्ययते हितोक्तम् ।
 जहां विवेष्यति हुंकुतिमावधाति
 वालेषु न कथन दर्शयते रुचि च ॥ ६३ ॥

विदूषकः—दिही वि ण पहुवदि ण ऐक्षिवदुं । (क)
 यत्री—एष ज्वरोऽपि यद्यमाजससः ।
 कोषनारोचकाधानैखिभिः पुत्रैरपैषते ।
 भार्यया पञ्चविधया ग्रहणयिष्यते ॥ ६४ ॥

विदूषकः—(अन्यतो विलोक्य सभयकम्भम् ।) वअस्त, अहं दार्जि ण जी-
 वित्सं, जदो खु करगहिदखग्लेहभसरकम्भुभपरिषसूलगदा पञ्चत्यिरा-
 असेणा अभिवद्दुइ साअरो विअ । (ख)

मत्री—(विलोक्य ।) एते ब्रणराजपुत्रा अष्टविधा भगवदराः । प्रते च ष-
 टुंचा मूलाधिष्ठानमभिव्याप्तुवन्ति । एते च कफसंभवा दश मेहाः पित्तसं-
 भैः षट्टिर्दीतसंभैश्चतुर्मिश्र सह विशतिसंस्थाका चक्षमराजपुत्राः । अप-
 रथ च ऋयोदश मूत्रधाता: प्रसञ्जन्ते । एतान्यथि च वातपित्तकफसंनिपा-
 तभुक्तविटशात्वद्यमरीकृच्छाणीत्याणौ कुच्छाणि चतस्रुभिरश्मरीभिः सह स-
 ज्जीभवन्ति । एष गुल्मोऽपि शूलमवलम्ब्य विजृम्भते तथाष्टविधशूलाभ
 निरुद्धन्ति ।

कालः—कर्मन, समर्थोऽयं मत्ती रोगविशेषपरिज्ञाने ।

मत्री—तथान्येऽप्यथ्र बहवः प्रभवन्ति । ये किल
 मन्दाम्बुद्धोदरस्थामयसुहृद उदावतभेदा अशीति-
 वतीत्याः पित्तजा विशतियुग्यणिता विशतिः क्षेष्मजाति ।

(क) दृष्टिरपि न प्रभवत्येन प्रेक्षितुम् ।

(ख) वयस्य, अहमिदानीं त जीविष्ये, यतः खलु करगहीतखड्डेटव-
 शरकामुकपरिषसूलगदा प्रवर्धिराजसेनाभिवर्षते सागर इव ।

जत्वारोऽक्षोर्विभन्तो नवतिरपि चतुःसप्ततिर्वृक्षनिष्ठा

मूर्खस्थाः पञ्चसंस्थाः किमिगदनिवहोऽप्यति नैके च शोकाः ॥६९॥
तथा भूतोन्मादा विश्राति ।

आमवात इति कोऽपि चतुर्धा जायते निखिलरोगनिवासः ।
वातपित्तकफशोणितमध्यवेदजा षड्हृदयन्ति च मूर्खाः ॥ ६६ ॥
अपि च ।

एते षोडा भिक्षा उन्मादाश्च प्रवर्तन्ते ।

अभिवर्तन्ते चार्यी हृदोगाः पञ्चधा भिक्षा ॥ ६७ ॥

विदूषकः—पमादो पमादो । एदंहि अरिहिं दुष्वाराइं पाआरा प-
रिखा कोसाआराइं अ सब्वं वि अक्तम् । कि बहुनम्पिदेण । हृदये
गुर्मं करिअ अधिष्ठिदं । तिलप्पमाणो वि देशो अणकन्तो ण दीसह ।
(अजलि बद्धा ।) वअस्स, अदो वरं णत्थि मे जीविदासा । मम बद्धणीए वि-
हुराए अन्धकूवणेत्ताए तुमं एन्न सुपरिअ जोअक्तमेमं वहेहि । पठमं एव
एसो अणत्थो मुणाविदो सि भए । तुमं उण दुम्पन्तिणो से वअणवीस-
म्पेण इमं दुरवत्थं पावदो सि । फेकख दाव तस्स फलं एवं संवृत्तं । (क)

राजा—अमात्य, संवदत्येव विदूषकवचनम् ।

त्वद्विद्विप्रसरोऽत्र विभिकलितो निक्षिप्य सर्वायपि

त्वय्येवात्मधुरां मया निवसता संप्राप्तमीदृक्फलम् ।

वैयड्यं हवि सर्वथासि गमितो द्वाराणि कोषालयाः

ग्राकाराः परिखाश्च हा निखिलमप्याकान्तमेवारिभिः ॥ ६८ ॥

(क) प्रमादः प्रमादः । एतैररिभिर्द्वाराणि ग्राकाराः परिखाः कोषागा-
राणि च सर्वमध्याकान्तम् । कि बहुजलितेन । हृदयं गुर्मं कृत्वा अधिष्ठि-
तम् । तिलप्पमाणोऽपि देशोऽभाकान्तो न दृश्यते । वयस्य, असःपरं नास्ति
मे जीविताशा । मम जासप्या विधुराया अन्धकूपनेत्रायास्त्वमेव स्मृत्वा यो-
गक्षेमं वह । पथममेव एषोऽनर्थः शावितोऽस्ति मया । त्वं पुनर्दुर्मिश्रणो-
ऽप्य वधनविश्रम्येणेमां दुरवस्थां प्राप्तितोऽसि । पथ्य तावत्स्य कलमिदं
संहरम् ।

एवं स्थिते किमवद्वीभि ।

गात्रे मे परितप्यते पदयुगं शकोति न सन्दितुं
स्तक्षं चोक्तयुगं भुजो च भजतः कर्म सुखं शुष्यति ।
नास्त्यक्षणोविषयग्रहः श्रवण्योरप्येवमेव त्वचो-
प्रयग्यर्थिक वलतीव हृतिजपदादाशा त्रमन्तीत च ॥ ६२ ॥

अपि च ।

ननु मे दुःखभागात्मा न वैर्यमवलम्बते ।
काठिन्यमिव मृत्यिष्ठो घनवारिसमुक्तिः ॥ ७० ॥

कि च मया भवत्संविहितरसगन्धकौषधवटितरसायनप्रत्याशया
त्वदुपदेशवशंवदचेतसा वपुषि नधरके ममता वृथा ।
विद्यता शिवभक्तिरसायनं शिवशिवान्तरितं परमार्थदम् ॥ ७१ ॥

मद्दी—सत्यमेतच्छिवमक्तिरसायनं परमार्थदमिति सकलैहिकसंकटविव-
षट्नं च । कि तु
पुराभिमानो न वृथा तद्वार्द्धेन विना कथम् ।
चित्तस्वास्थ्यं विना तत्र शिवमक्तिर्दा कथम् ॥ ७२ ॥

अतो विज्ञापयामि ।

कृच्छ्रेऽपि वैर्यग्रहणं राहो विजयसाधनम् ।
इति नीतिकिदः प्राहुर्वैर्यमालम्ब्यतां ततः ॥ ७३ ॥

कि च तत्र निर्दर्शयामि तादृशमितिहासम् । यथा ।

श्रेयः प्रापदगस्तिना स नहुषः शासोऽपि वैर्यग्रहा-
जन्वालम्ब्य वृत्ति शुभं नलहरिश्चन्द्रावपि प्रापतुः ।
कृत्या छश्चक्षेऽरिणा प्रणयिनीचौर्येऽपि वैर्ये वह-
न्वद्वा सेतुमुदन्वदम्भासि न किं रामो विजिये रिपून् ॥ ७४ ॥

विद्युत्पकः—वअस्त, सुदं किं दाणि विएदस्त मन्तिणो एवं एवं वअ-

गम् । संपर्दं एसो अत्ताणं वि ग जाप्तादि राजकार्यं कुदो उण उम्मादं
वा उपजार्पं वा सतुकिदम् । (क)

मध्यी—(विवरण ।) वैधेय, कि वृथा प्रलभसि । देव, अलं वैर्यत्वागेन ।
एते च मत्संनिहिता रसौषधिविशेषा भवत्सेवनमेव प्रतीक्षमाणा विपक्षसप-
णाय सज्जीभवन्ति तानेताननुगृहाण । (नेपथ्य ।) देव, एते वयम्

शिवभक्तिप्रसादेन लब्धा मध्यिवरेण च ।

सम्प्यक्षसंनिहिताः सर्वे विपक्षान्विजयायहे ॥ ७६ ॥

पुरस्ताद्विचिरादेवासामिर्बीध्यमानं वक्ष्याणं सामात्यं समुत्रकलशं ससैन्यं
च पश्य ।

राजा—(श्वा ।) प्रियं प्रियम् । सर्वे शूद्रमप्रमत्ता विपक्षसपणाय
यत्थवम् ।

(ततः प्रविशति वक्ष्या पाण्डुष्ठ ।)

यक्ष्या—पाण्डो, क मुनरस्तदीया भट्टाः प्रहारार्थं वर्तन्ते ।

पाण्डुः—देव, पश्य । केचिदनुगच्छन्ति, केचित्पुरो गच्छन्ति ।

कालः—कर्मन्, यदुक्तं पाण्डुना तस्थैव । यतः,

अनेकरोगानुगतो बहुरोगयुरोगमः ।

राजयक्ष्या क्षयः शोषो रोगराङ्गिति यः स्मृतः ॥ ७६ ॥

कर्म—जानामि यादृशं एष इति ।

नक्षत्राणां द्विजानां च राजाभूद्यो विभुः पुरा ।

तं प्रजग्राह यक्षमासौ राजयक्ष्या ततः स्मृतः ॥ ७७ ॥

देहेषु यः क्षयकृतेः क्षयस्तसंभवाच सः ।

रसादिशोषणाच्छोषो रोगराङ्गोगरञ्जनात् ॥ ७८ ॥

यक्ष्या—सर्वे पाण्डो, प्रबलेषु सामदानमेवा न प्रसरन्ति, असोऽन्तिम
एव प्रयोगः संप्रतिपत्तव्यः । तदत्र कि विलम्बेन ।

(क) वयस्य, श्रुते किमिदानीमप्येत्स्य मन्त्रिण इदंमत्र नवनम् । सांप्रत-
मेष आत्मानमपि न जानाति राजकार्यं कुतः पुनरुत्तमादं वा उपजार्पं वा
शत्रुकृतय ।

शकादाति असदाप्र प्रवृत्ते रणैक्षसे ।

अजीवकमरोगं वा पुरनेतम् विष्यति ॥ ७९ ॥

तदेहि । तत्कामा भूमिमेव गच्छापः । (इति पाद्मना तद निष्कान्तः ।)

कालः—कर्मन्, पश्य पश्य विपक्षविजयाय विज्ञानमन्त्रिप्रगुरुका-
न्मदान् ।

राजा—वथस्य, मन्त्रिणा दर्शितेन विक्रमव्यापारेण हृदयं भग नि-
र्वृणोति । यतः ।

भूषितरसमिन्द्रदुर्जवराङ्गुशानन्दभैर्वै साकम् ।

चिन्तामणिश्च शत्रूनानमृगाङ्गक्षं जेनुमुद्युक्ते ॥ ८० ॥

पश्य चाषारोऽयचिन्ताप्रणीरुतरेण ।

हृतसिद्धरसेश्वरः पुरस्तात्करमालम्ब्य च वातराक्षसस्य ।

समराङ्गणमेति पूर्णचन्द्रोदय एषोऽमिकुमारदर्शिताध्वा ॥ ८१ ॥

प्रतापलङ्केश्वर एष वशं प्रतापयत्यत्र निजप्रतापात् ।

मदान्धनुर्वानमुखानशेषांलङ्केश्वरः शत्रुभिरप्रसङ्गः ॥ ८२ ॥

वसन्तकुमारकरः सरभसं विधत्ते रणं

मुवर्णरसभूषितवेशयते रुजां मण्डलम् ।

प्रसद्य वडवानलाभभयिदं च चूर्ण जवा-

द्विशोषयति सर्वतः प्रबलमन्त्रिमान्द्यारुचिम् ॥ ८३ ॥

मुदर्शनं चक्रमिवामरारीन्मुदर्शनं चूर्णमिदं रणाग्रे ।

निहन्ति जीर्णज्वरमाशु पित्तजन्या रुनशूर्णयति प्रसद्य ॥ ८४ ॥

प्रबलानलसंकुलितं गदगहनं दुरशगाहमन्येन ।

हन्ति धुरि तीक्ष्मसारो वातकुठारः समूलमूल्य ॥ ८५ ॥

असकृत्स्वलतः किञ्चिद्वितिमान्द्यविधायिनः ।

प्रमेहान्मादतो हन्ति मेहकुजरकेसरी ॥ ८६ ॥

गतिमन्थरताधायिवर्ष्मवेपुल्यशालिनः ।

सर्वान्वातगजान्हन्ति वातशिखंसनो हरिः ॥ ८७ ॥

विदूषकः—देव, अचेतणा वि एदे विन्तामणिप्रसुद्धिणो संपर्दं संप-
हारं कुणन्ति ति अचारिअम् । ता इन्द्रजालं विअ एदं मे पठिभादि । (क)

राजा—धिष्ठूर्व, अनभिज्ञोऽसि शास्त्रतत्त्वस्य । अचिन्त्यो हि मणि-
मध्वौक्षीनां प्रभावः । अमिमानिदेवताश्चैषां सचेतनाः शूयन्ते । (कृष्ण
दत्ता ।) मध्विन्, कोऽयं कलकलाविर्भावः ।

मध्वी—पश्यतु देवः ।

शशाश्चिं गदागदि प्रथमतो निर्वर्तिते संयुगे

मुष्टीमुष्टि तलातलि प्रवृत्ते पश्चादिदं भीषणम् ।

नित्वारीनिह देव तावकभट्टरापूर्यते काह्व्या

शङ्कः संप्रति शब्द्यते दृढतरं संताव्यते दुन्दुभिः ॥ ८८ ॥

अपि च ।

आम्फालयन्ति दृहमूरुयुगं कराग्रैः

कुर्वन्ति कुण्ठितघनारवमन्दहासम् ।

जीकोऽयमसदधिष्ठो जितवानमित्रा-

नित्युद्धतं युधि भट्टास्तव पर्यटन्ति ॥ ८९ ॥

विदूषकः—कहं एत्य एव भग्मणोरहद्वाए षरुणो विअ अवग-
राओ लक्ष्मीअदि । (क्ल)

राजा—वयस्य, सम्युक्तरूपितं भवता ।

गण्डम्थलप्रसूमराश्रु करं करेण

निष्ठीऽयन्कटकट्याकृतदन्तपङ्क्षः ।

यक्षमा ललाटवटितभुकुटिः किलाय-

मनःस्तुश्च रुषमभीक्ष्यामयिव्यनक्ति ॥ ९० ॥

मध्वी—न केवलां रुषं शुचं च ।

(क) देव, अचेतणा अव्येते विन्तामणिप्रसुतयः सोप्रतं संप्रहारं कुर्व-
न्तीन्याश्वर्यम् । तदिन्द्रजालमिवैतन्मे प्रतिभानि ।

(क्ल) कथमत्रैव भग्मनोरथतया प्रलित इव यक्षमराजो लक्ष्यते ।

विदूषकः—एतो सोण यत्पन्तो विज दीप्तह । (क)

मध्यी—शृणुमस्ताहि ग्रलापमेतस्म । विष्वचीमत्सरावप्येनमनुवर्तते ।

(ततः प्रविशति विष्वचीमत्सरामां सहितो यस्मा ।)

यस्मा—हन्त कथं ताङ्गानामपि मत्सैन्यानामीदृशीयं तुरवस्था ।
आश्रयमाश्रयम् ।

जीवस्य ध्वजिनीन्द्ररानतिवलाङ्गकोति कः शासितुं

दुर्वीरर्दुषि पातितानि मम यैः सर्वाणि सैन्यानि च ।

पाण्डुर्मे सचिवः परंवधि वा भीतः पलायिष्ट वा

नो जाने मम जीवतो बत हताः पुत्रास्तथा वान्धवाः ॥ ९१ ॥

(ततोकामैगम् ।)

भो भोः मुताः क नु गताः स्थ विना भवद्धि-
जीर्णाटवीक जगती परिदृश्यते मे ।

आश्रम्यते च तपसा हरिदन्तरालं

शोकाभिसंवलितमुत्तप्ते वपुश्च ॥ ९२ ॥

(इति भूर्णति ।)

यत्परः—समाधसिहि समाधसिहि ।

यस्मा—(समाधस्य ।)

वत्सा हे वदनाम्बुजानि मुदितो द्रक्ष्यामि केषामहं

केषां माक्षिकमाक्षिपत्ति वचनान्याकर्णयिष्ये मुदा ।

मर्त्यानां तनुषु प्रविष्टभिरचरान्मा वर्धयिष्यन्ति के

यूयं यत्प्रभुरे पैररतिव्लैर्नामावशेषीकृताः ॥ ९३ ॥

कालः—

पुत्रप्रविलयाहःसं न सोहुं शक्यते अनैः ।

वसिष्ठोऽपि महान्येन व्याप्त यतनं भृगोः ॥ ९४ ॥

तदिमं पुत्रशोकसंतसं यक्षमाणमवैक्षितुं न शक्नोमि ।

(क) एष शोकेन ग्रल्पसिव दृश्यते ।

कर्त्ता—अहंप्रेषमेव ।

(इसुभी निष्कामतः ।)

मत्सरः—

देवालं शोकेन द्विषि भीवति न सलु धर्मोऽयम् ।

यावच्छक्ति ततोऽरीन्हत्वा शोचन्ति नैव तत्त्वीराः ॥ ९५ ॥

अत इदानीं पुनरानीव परिभवमरिहतानामसदीयानामानृष्यमृच्छतु मवान् ।

विद्वन्नी—

दाणि लु एव दिष्टा राजकुमारा कहिं गदा तुष्टे ।

उज्जइ हिअं सोओ अग्नी विश सुकृतिणजालम् ॥ ९६ ॥ (क)

यक्षमा—

गणद्वयेऽपि गलितैर्नेयनान्मुपूरे-

रामृष्टपञ्चलमाकुलकेशाशम् ।

पाणिद्वयप्रहतपाटलचाहुमध्य-

मत्या वपुर्म शुभं द्विगुणीकरोति ॥ ९७ ॥

मत्सरः—राजन्, वैर्यमवलभ्यताम् । कृतं शोकेन । संप्रति हि क-
विषये देवशाद्मूलोपजीविभः सैन्याः केनापि दुरपलेयप्रवृत्तयः ।

यक्षमा—ततः किम् ।

मत्सरः—ततश्च तत्योरेण कुण्ठितशक्तिर्भविष्यति विहानमन्त्रित-
तकः । तथा च वैरनीर्यातनं कर्तुमुचितमिति प्रसिद्धाति ।

यक्षमा—(सविमर्हम् ।) अवन्ध्योऽयं प्रयत्नः । तदर्थमेव शाश्वत्मूलनाय
गच्छामः । (हति विद्वन्नीमत्सरम्या सह विष्कान्तः ।)

मत्ती—मत्सरेण कर्णेऽसज्जयार्थं किमप्युपदिष्टो यक्षा निष्कामतः

(क) इदानीं खल्नेव दृष्टा राजकुमाराः कुत्र गता यूयम् ।

दहति ददर्थं शोकोऽप्तिरिव शुक्तदृणजालम् ॥

■

तद्यथमपि तदिजितातुमिते वर्यालोच्य तत्परिविधानाय आभिषमाणा इहं
साध्यामः ।

(इति विष्णुतन्त्रः ■ ।)

सप्तोऽहः ।

(ततः प्रविष्टते श्रीविष्णु विधानमन्त्री च)

जीवराजः—(सहर्षम् ।)

गर्जित्वदीयमतिकौशलनीबलेन

तीर्णे रणाम्बुधिरभूदतिदुखरोऽपि ।

वसिन्भयंकरगतिर्ज्वरपाण्डुमुख्यो

रोगवनः किल लिमिगिलतामयासीत् ॥ १ ॥

किं अवीमि संकुलयुद्धेऽसदीयानां तदीयेषु प्रवृत्तमोनायितम् ।

एकत्र मण्डभेदो गुटिकाभेदः परत्र मन्दाभिम् ।

निखिलामयनननकरं निभपानं प्रथमभिदमहमदर्शम् ॥ २ ॥

जथ गुद्यादिपञ्चमदकथायं निकथा यन्मयं (?) तमवलोक्य एवा-
यन्तं पित्तसमीरज्वराः । तदनन्तरं नगदन्तरप्रसिद्धः स्वयमनधरसारो य-
स्मपरिक्षणदशिणः सज्जपि संननाह स्वयं वैलोक्यचिन्तामणिर्विनिपाताय
संनिपातेन साकमष्टविधानामपि ज्वराणाम् ।

स्थावरनक्षमगरलं ज्वरमोत्यं ब्रणोपजातं च ।

आरोग्यपूर्वचिन्तामणिपि निघन्मया रणे दृष्टः ॥ ३ ॥

ततः सर्वज्वरानपि निगृहीतवन्तं ज्वराकुण्डमुत्तरेण गुरुमार्चः संग्रहिणी-
विषाटितवतो ग्रहिणीकपाटस्य पूर्वभागे

या पञ्चाशृतपर्षटी ग्रहिणिकायद्वातिसारज्वर-

शीरकपाण्डुगदाभ्लपित्तगदरक्षुन्मान्द्यविष्वंसिनी ।

तामद्रासमहं रणे लियमपि व्यातन्वर्तीं पौरुषं

चामुण्डाभिव चण्डमुष्टसमरप्रकान्तदोर्विकमाम् ॥ ४ ॥

पश्चाद्यागे तस्याः

अहनिष्ठीहवमिजवरकासार्थःशासशूलाभाम् ।

स्वकैलादिमध्यौर्णि निरवर्णयमाशु युधि निहन्तारम् ॥ १ ॥

तदनु जलजाक्ष इव दनुजलोकस्य सिद्धवसन्तः शुक्रवौषस्य गोकुरका-
दिचूर्णमिथितपयःपानविधिः पुंस्वदोषस्य त्रिविक्रमरसो मूत्रकृच्छ्रामयो-
विष्यन्दनैलवोगो भगवान्दरस्य लघुलङ्घेश्वरः कुष्ठस्य नित्योदितरसो भूलानां
विषाधररसो गुल्मानां श्विनेश्वरसः शूलानां महाबहिरस उदररोगाणां गि-
रिकर्ण्यादिविभिर्ज्ञातैलेपश्च शिरोरोगस्य चन्द्रोदयवर्तिश्च चक्षुरोगस्य
सौवीरादिपक्तैलनिषेकः कर्णरोगाणां सिद्धार्थत्रिफलाचौषधयोगविशेषपा-
नविधिः कृत्योन्मादविषज्वरसर्वग्रहणां भृषुपर्णियुतचूर्णविशेषलेहनविधिः
पाण्डुहृद्रोगभगवान्दरसोकुष्ठोदरार्शसां नेहकुञ्जरकेसरीप्रमेहाणां च विज-
यमहोत्सवेन समुत्सारितसर्वरोगस्तेवाः समरज्नैरप्यस्तूयन्त । ततः किम-
प्यविशिष्यते कार्यमसाक्षम् ।

मध्यी—स्वामिन्, श्रूयताम् ।

जन्म्यार्णवोऽरिजनितः सुमहानिदानीं

तीर्णोऽप्यतीर्ण इति निश्चिनुते ममो मे ।

यन्मस्सरेण रणभुज्युपदिष्टकार्यः

कर्णे त तस्परमितो विद्यीत यक्षमा ॥ १ ॥

राजा—विज्ञानसचिव यथार्थनामधेय, मस्सरेण यक्षमणः कर्णे किमुक्तं
मवेत् । यक्षमा च तदाकर्ण्य किं विद्यथात् । तद्विधानेन आसाक्षुतिष्ठेत
कौटशमत्याहितम् ।

मध्यी—(कर्णं विविन्त्वा) किमन्यद्वीपि । केचिदसाध्यरोग यक्षमाणमु-
पासते तैरस्मान्वाभिर्तु यक्षमाणं प्रति मस्सरेण संकंतितमिति शङ्के ।

राजा—(सवितर्कम्) एवमेवासामु यक्षमा यदि वक्तं विधिमुणकस्यते
तत्र कमुपायं पश्यति भवान् ।

मध्यी—‘भक्ताय भवते कदापि मया दर्शयिष्यते साम्यः’ इति भग-
वत्या तुम्हं नातुचिदावेदितं भक्ष्या इति कदाचित्कथाभ्यरे देवेनैव मां

प्रति ग्रामुकम् । तदिदानीं तामेव भगवती भौक्ति हृषि इवमस्तकम् अ-
वहर्त्तनार्थं संनिधानानुग्रहः प्रार्थ्यताम् । तत एवासाध्यरोगाक्षिणः हु-
क्षमः प्रतिभावति ।

राजा—यदेवमनुध्याय विष्यादिविषुचकृतनिषेदं करोमि भगवा-
त्तराणं शंकरम् । (त्वयुध्यावति ।)

मध्यी—आश्वर्यमाश्वर्यम् । भक्तवत्सला भगवत्तद्वृक्षूरुप भर्ता को-
टिवलम्बते । यदनुध्यानमात्रमनुस्तिष्ठति खामिनि तदाविर्भावसूक्ष्मये-
कालक्षयते । यस्तिल

शैलस्थूलशिरोमिलग्रुप्मुनग्रायश्वरोभूषणैः-

र्जीनुस्तर्शिवृहस्तिचण्डचद्वैस्तालद्वैर्धार्षिङ्गिभिः ।

प्रावृण्णेशात्मिकनीलतनुभिर्भैरवात्रिपुण्ड्राङ्गितैः

शैलोद्धासिभुजैः समावृतमिदं भूतैरभूद्वृतलम् ॥ ७ ॥

राजा—(यानाद्विरन्यं कर्म इत्था ।) अहो भास्यप्रकर्त्ते जीवलोकस्य । यतः ।

‘जय विश्वपते जयेन्द्रहूमैले जय शंभो जय शंकरेति शंसन् ।

परितः श्रुतिगोषरो जनानां कलुणे लुम्पति काश्लीमिनादः ॥ ८ ॥

मध्यी—(तर्हयं ।) राजन्, फलितस्ते मनोरथः । पश्य ।

आख्यः स्फाटिकदमाधरनिभवृत्यं सार्धमद्वीन्द्रपुर्व्या

वीताषष्टभ्यकुम्भोदरकरमुग्लोदस्तमुक्तातपत्रः ।

गायद्वन्धर्वनृत्यसुरगणिकपुरोभागवोक्त्वद्वज्ञो

गङ्गाभृत्युत्तमाक्षे शशिशकलधरः शंकरः संनिष्ठते ॥ ९ ॥

अपि च ।

मौलिन्यसाङ्गलीनां दरमुकुलितद्विर्यदानन्दवाप्य-

हिद्वृण्डस्थलानामविरलमुक्तालंकृतसाकृतीनाम् ।

वेदान्तप्रायश्चरित्युतिमुखरमुखाभ्योमधानामृषीणां

पक्षया पाभात्यभागो श्रद्धिति निविदितो दश्यतामस्त शंभोः ॥ १० ॥

राजा—मध्यिन्, इतः परं प्रभिषातादिका भगवन्तं ग्रसाध खामी-
क्षमर्थं प्रार्थयिष्ये ।

मही—अनितरसामारणमेतत्स्य मकाभीपिताग्रहामवातुर्षम् । यः प्रसादिताते पार्षद्य पाशुपतमस्त्रं प्रतिपादितवान् । येन च नितिलक्ष-
नियकुलगिष्ठक्षेत्रे भार्गवाय प्रसादीकृतः परशुः ।

राजा—उपथमिदम् । एवमपरिमितानि महान्त्वाधर्यचरितानि
देवस्य । यज्ञ कपिलभसीकृतप्रपितामहसंधसमुत्तारणकृतप्रयत्नमीरथ-
प्रसादितायाः सुरापगाया भुवमुत्तरन्त्या गर्वमज्ञानं नाम सृत्युजयस्य चरितं
तदपि परमाद्भुतमेव ।

मही—मगत्प्रसिद्धमेवेदम् । तथाहि ।

षेगाकृष्णोऽुच्चकानुकरणनिपुणधेतदिष्टीरखण्ड-

पिलष्टोर्मीनिर्मितोर्वैवल्यविलयनाशङ्कसातङ्कदेवा ।

विभ्रम्याकाशगङ्गा विधिभुवनभुवः सर्वदुर्बारगर्वा

लिविण्णा धूर्जटीयोऽद्विटितजटाजूस्तर्गमें निलिल्ये ॥ ११ ॥

किं च । अध्वरविधावपराधिनो दक्षप्रजापतेः शिक्षणावसरे रोषसंधुक्षि-
तेन नीललोहितेन विसृष्टः स्वांशभूतः प्रभूतकोषविधूतविनयमुद्वो शीरमद्व
एव किं न कृतवान् । तथाहि ।

शूलाग्रस्तदक्षकण्ठस्थिरैः शोणे रणप्राङ्गणे

कीर्णो दन्तगणश्चपेतदलितादर्कस्य वक्तान्तरात् ।

वीरधीकरपीडनोत्सवविधावेतस्य वैश्वानर-

प्रक्षिप्तोऽज्जवललाजविभ्रमकरो नालोकि लोकेन किम् ॥ १२ ॥

राजा—किमिति वर्षतामयमाशर्यवर्यो भगवान् ।

कोवारुद्धुकुटिरलिके कूरसङ्कप्रहार-

शिष्मद्ग्रीवविवशनिकरच्छजसङ्कामभूमिः ।

शक्तश्रीशाद्वृहिणशुरणालाभविद्वाणविद्या-

दानोचिद्रः प्रणतननतामवदो शीरमदः ॥ १३ ॥

कः पुनरस्य स्वरूपं तत्त्वतः शक्तोत्पवधारयितुं यदनर्थाण्यः सर्वेऽपि
स्वच्छन्वानुरोक्तस्कलयन्ति स्वरूपमेतत्स्य । तथाहि—

कर्तारं करिचित्तिकलानुभिमते कार्बार्यमुर्वार्दिभिः

केऽप्याहुः पुरुषस्य यस्य पुरतः सुख्ये प्रकृत्या जगत् ।

क्लैरौः कर्मभिराशयेभा सकलैरस्त्वरूपोऽस्तिल-

प्रक्षोऽनादिगुरुः स ईश्वर इति व्याख्यन्ति केचित्तु यम् ॥ १४॥

अथ च ।

श्रुतमिति निगमान्तेष्वेकमेवाद्वितीयं

निरवधि परिपूर्ण ब्रह्म सचित्सुखात्म ।

विलसति किंल यस्मिन्वध्मेतत्त्वमिले

सनि कणिवद्वेषादित्थमाहुः किलान्ये ॥ १५ ॥

मध्यी—तत्त्वादशमेनमवाच्चनसगोचरमहिमानं पश्चजासनषाकशासनप्रभृतयो देवाः प्रणमन्ति भगवन्तम् । अतः सेवावसरं प्रतिपालय क्षणमाश्रम् ।

राजा—सम्यक्षिरूपितममात्येन ।

नमदमरसहस्रमौलिमालापरिगलितैर्भुवि पारिजातपुष्टैः ।

अलिकुलमनवासदिव्यग्रन्थग्रहणकुतूहलि कृप्यते समन्तात् ॥ १६॥

मध्यी—अवसरोऽयमस्तिलसुरामुरगुरोः सरोरहाकरसंवेशविद्यादेशिक-
कलाशेष्वरस्य सेवनाय देवस्य । अत एव

संभ्रान्तनन्दिकरघूर्णितवेचपात-

भीतापगन्वरगणवज्वर्मितेन ।

एतेन कीर्णकुमुमेन पथा महेशं

सेवस्व भक्तिमददुर्लभसंनिधानम् ॥ १७ ॥

(ततः प्रविशति यथानिदिष्टः परमेश्वर्या सह परमेश्वरः ।)

परमेश्वरः—अयि गिरीन्द्रसुते,

अनितरसाधारणया भवत्या जीवस्य मामनुसरतः ।

सपदि भयास्य पुरस्त्वनिहितं सपरिकारेण ॥ १८ ॥

देवी—देव, तुरिअं तुह आगमणं एव दंसेदि अग्णनुष्ठे भत्ति-
मत्तणम् । (क)

(क) देव, त्वरितं तवागमनमेव दर्शयत्यनन्यतुस्यं भक्तिमत्तम् ।

राजा—(मणिणा तद त्वरितमुख्यत्वम् ।)

विभिहरिदिवमेष्टमहत्वकः सम्भवति विमर्शि निहन्ति यो जगन्ति ।
तदहममलमेहमेव साक्षित्सुसंपुर्वं परमेष्टरं नतोऽस्मि ॥ १९ ॥
(इति प्रज्ञवति ।)

भगवान्—वत्स, मणिणा सम्भविमतोन सुखस्त ।

जीवः—(मणिणा तदोत्तिष्ठत् । विरस्य शालि वद्धा ।)

जय जय जगदीश देवासुरावध्यतार्दर्पवेगोऽनुत्स्वरपदाकृष्णनिष्ठीहन-
सत्त्वकैलासमूलाकादोविश्वतिप्रसुनस्तोत्रपुष्यहवारस्तितोम्भुक्तलकृष्णपते नि-
प्रपञ्चाकृते

जननमरणालाभपौनः पुनोदीततद्भुनारक्षयोत्त्रतप्रतीष्टितत्वकठोरश्रद्धः प्रा-
र्थनानातकोषोत्थशापामिकाशीभवत्सपसन्नाणकृष्णमरुपग्रह स्वेतु सानुग्रह ।

अनुपमितगृहीततारुप्यलक्ष्मीनिरीक्षेनिमिषह्राकारप्यनारीनतत्रांशकृष्य-
म्भुनीन्द्राभिवारोत्पत्तिं तुक्षनादं कुरुक्षं उवलज्जवालमर्ज्जि कराम्यां वहन्त-
श्यसे सद्विरामृश्यसे

कलशभवमहर्षिवातापिनिर्वापणादक्षिणोऽभरापादनाविन्द्यसेस्तन्मनासि-
न्मुनाथाम्भुनिःशेषनिष्पानशक्तिप्रदायिस्वपादाम्भुनध्यानमाहात्म्य शंभो
नमस्ते नमस्ते ॥ २० ॥

युनः

प्रसूनशारदाहिने प्रबलकालकूटादिने

कृतान्तपरिष्ठिने त्रिपुरगर्वनिर्वासिने ।

मटापटलयन्त्रिताभरतरक्षिणीखोतसे

प्रपञ्चमयहरिणे प्रभपनाथ तुम्हयं नमः ॥ २१ ॥

निष्क्रियस्यापि देवस्य जगत्सृष्ट्यादिकर्मणि ।

प्रवृत्ति कुर्वती देवीं प्रपथे भक्तवत्सलाम् ॥ २२ ॥

देवी—णाह, इमस्त मणोरहं पुच्छिअ शक्ति तं णिवसेहि ।(क)

(क) नाथ, भस्य मणोरयं पृष्ठा झटिति ते निर्वतीय ।

भगवान्—प्रिये, किमत्र प्रष्टव्यम् । विदितमेव । यज्ञराजः । कैवित-
वसाभ्यरोगैः सहानुगतो विकुर्वणो निर्मूलं छेषज्ञ इत्येतत्स्य मनोरथ इति
तत एतस्मै योगसिद्धिमुपदिशश्च निर्जितनिर्सिद्धरोगं वज्ररन्ध्रसिद्धतचन्द्रम-
पद्मनिःप्यन्दमानामृतामृतशरीरं निजानन्दानुभवतुच्छीकृतालिकप्राकृतसु-
खान्तरं सकलमनोरथमेन कृतार्थयिष्यामि ।

देवी—(सर्वेषां) सरिसं खु षदं तुम्हकेरस्त्स भत्तवच्छलस्त्स । (क)

भगवान्—वस्त्र ग्रीव, योगसिद्धिमुपदिशमि ते ।

जीवः—भगवन्, को नाम योगः कीदृशी वा तस्य सिद्धिः ।

भगवान्—वस्त्र, धूयताम् । योगश्चित्सवृत्तिनिरोधः । चित्तं नामा-
न्तःकरणम् । यज्ञसुरादिकरणद्वारा बहिनिंगच्छद्विषयाकारेण परिणमति ।
यसादात्म्यापभो द्रष्टापि तद्वाकार एव परिभावते । तदुक्तम्—

‘ध्यायन्त्यां ध्यायनीवात्मा चलन्त्यां चलतीव च ।

तुद्विस्थे ध्यानचलने कर्त्त्येते शुद्धिसाक्षिणि ॥’ इति ।

‘ध्यायतीव लेलायतीव’ इति श्रुतिः । तस्य वृत्तयो नाम कामः संकल्पो
विचिकित्सा श्रद्धाश्रद्धा धूतिरधूतिर्विर्भीर्भीरित्याद्याः श्रुतीरिवा आन्तरा:,
वाक्याभ्य शब्दस्पर्शादिविषयग्राहिण्यः । सन्चरनस्तमोरुपगुणत्रयात्मिकानां
व तासां दैवासुरसंप्रूपत्वेन द्वेषा विभाग उक्तो गीतायाम्—

‘अभयं सर्वसंशुद्धिर्ज्ञनयोगव्यवस्थितिः ।

दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जितम् ॥’

इत्यादिवेदी संपत् । ‘द्वंमो दर्पेऽप्यभिमानश्च कोषः पारुष्यमेव च’
इत्यादिरामुरी संपत् । तत्र दैवीं संपत्सात्त्विकमि । आमुरी तु रमलमःप्र-
धाना । ‘दैवीं संपद्मोक्षाय निवन्धायामुरी मता’ । तासां च मर्वासामान्त-
रीणां वाक्यानां च चित्तवृत्तीनां निरोधो नाम स्वविषयेभ्यः प्रतिनिवर्त्त-
क्षमित्सगुणे निर्गुणे वा वस्तुनि चित्तस्य समवस्थानम् । तच्च उद्दतरवै-
राम्यसस्कारानिरन्तरसेवनात्म्यां सबलेन लभ्यते । तदुक्तम्—

(क) सहशं स्वत्वेत्युभादशस्य भक्तवस्तुत्य ।

‘असंशयं महाबाहो मनो दुर्निश्चरं चलम् ।
अभ्यासेन तु कौन्तेय वैराग्येण च गृष्णते ॥’ इति ।
एतादृशस्य योगस्य सिद्धिर्नीम ध्येयवस्तुसाक्षात्काररूपावस्थितिः ।

मध्मी—भगवन्,

एवंभूताः क इव घटते चित्तवृत्तीनिरोद्धुं
वैराग्येणाभ्यसनविधिना स्याच्चिरात्तन्निरोधः ।
जेयः शीघ्रं रिपुरपरथा न स्थितिनः पुरेऽतो
योगे सिद्धिर्भवति च यथानुग्रहस्ते तथासु ॥ २३ ॥

जीवः—भगवन्,

स्मृतिस्ते सकलाभीष्टं दत्ते किमुत दर्शनम् ।
तत्प्राप्तमितेः पुण्यैः सद्यः सिद्धि ददातु मे ॥ २४ ॥

देवी—(सदयम् ।) देव, संकल्पादो जेव से जोअसिद्धी होदु ति
अणुग्रहीअदु एसो । (क)

भगवान्—कल्प, देव्यैवमनुग्रहीतोऽसि । संकल्पादेव ते योगसि-
द्धिर्भवतु ।

मध्मी—राजन्, भगवत्या भगवता च संकल्पादेवाविलयोगसिद्धि-
नुग्रहीता । तत्पर्वथा कृतार्थीः स्मः ।

राजा—(सप्तणामपि ।) अनुग्रहीतवेयम् । यतः ।

या प्रत्यक्षपदार्थमात्रविषया सा योगसंस्कारतः
संस्कारान्प्रतिबधतीतरकृतान्धीः कापि मे जृम्भते ।
सूक्ष्मं यतु विद्यमव्यवहितं सर्वान्विशेषान्कुटं
पदयाम्येष यथावद्य परमार्थोऽद्भूतया प्रदाया ॥ २५ ॥

आश्रयोऽयं भगवत्प्रसादमहिमा ।

भगवान्—देवि, एवं संप्रज्ञातसमाधिरेतस्य प्रादुर्भूतः, य एवमाल-
म्बनामनुभवति क्रतंभरां नाम प्रज्ञाम् । अतः परं निर्बाजयोगसंज्ञमसंप्र-
ज्ञातसमाधिमस्यानुगृह्णामि ।

(क) देव, संकल्पादेवास्य योगसिद्धिर्भवतिव्यनुगृह्णातामेयः ।

देवी—अणुगृहीतदु अप्पणिक्विसो एसो । (क)

जीवः—(सहोकातरोमाष्म् ।) आश्र्वयमाश्र्वयम् ।

सगवन्करुणासमित्समित्ते दृढनिर्विजिसपाधियोगवही ।

प्रविष्टापितसर्वचित्तवृत्तिः परमानन्दवनोऽस्मि नित्यतृप्तः ॥ २६ ॥

भगवान्—देवि, इट्टिति विषट्टितास्तिष्ठागवृत्तिः प्रस्यगात्मैक्यानु-
मवरुपोऽसंप्रज्ञातसमाधिराविर्भूतो वत्सस्य । यत एकमनुभूतमर्थमनुवदति ।

देवी—देव, किदत्यो सु एसो जो एवंविषस्स देवाणुग्रहस्स मा-
अणं जादो । (ख)

भगवान्—संप्रत्येन व्युत्थाप्य प्रकृतकार्यप्रवर्णं करोमि । (जावं प्रति ।)
वत्स, अन्यदपि किंचिद्वनुशासनीयोऽस्मि ।

जीवः—(व्युत्थाप्य ।) भगवन्, अवहितोऽस्मि ।

भगवान्—

प्राचीनः सचिवः प्रियस्तव सुहृद्यो ज्ञानशर्मा मुनिः

मोऽन्यस्यापि सुदुर्लभः स भवता मान्यः सदाहं यथा ।

श्रेयःसंघटनाय हन्त भवतः सत्यं स एवार्हनि

प्रेयस्त्वैहिकमातनोतु सततं विज्ञानशर्मापि ते ॥ २७ ॥

शश्वज्ञानादभिजः सन्विज्ञानमपि मानय ।

एवं सति धेयातां भुक्तिमुक्ती करे तव ॥ २८ ॥

राजमधिष्ठाणी—(साधाहं प्रणम्योत्थाप्य ।) अनुगृहीतौ स्वः ।

देवी—सुमरणमेत्तसंणिहिदं णाणसम्माणं सचिवं विष्णाणेण समं
मुक्तविरोहं करिअ दुवे वि मन्त्रिणो रण्णो हत्ये समप्यअन्तेण मअवदा
बहुलीकिदं भत्तवत्सलत्तणम् । (ग)

(क) अनुगृहीतामात्मनिर्विशेष एषः ।

(ख) देव, रूतार्थः खस्तेप य एवंविषस्य देवानुग्रहस्य माजनं जातः ।

(ग) स्मरणमात्रसन्निहितं ज्ञानशर्माणं सचिवं विज्ञानेन समं भुक्तिविरोहं
रुत्वा द्वावपि मधिष्ठाणी राजो हस्ते समपर्यता भगवता बहुलीकृतं भक्तवत्सलत्तम् ।

(वैष्णवी ।)

जीवे शिवप्रापितयोगसिद्धौ काले जनान्वयेन समं तमोकृत् ।
पापो विषुच्या सह राजयक्षमा गदैरसाञ्जैः सह नाशमेति ॥ २९ ॥

ईशानस्य निदेशात्प्राप्ता साप्यत्र शांकरी भक्तिः ।

चत्वारोऽपि पुमर्थाः पुंभिर्यस्याः प्रसादतो लभ्याः ॥ ३० ॥

मध्यी—(आकर्ष्य ।) प्रियं नः प्रियम् । भगवान्काल एष एवं नः प्रियमाच्छे ।

राजा—(सहर्षोऽलासद् ।)

मूर्धन्यमण्डलनिकेतसु वांशु विश्व-

निः पूर्णन्दिशीतलसुधासुतिनिर्वृताङ्गः ।

भेदावृतिव्यपगमे गगनं यथाच्छुं

चैतन्यमावरणवर्जितमस्मि तद्रूत् ॥ ३१ ॥

मध्यी—एवमेवायं जीवो राजा भगवतोः प्रसादान्नीरोगो नित्यमुक्तो निराचारो बहुकालं जीयादिति प्रार्थये ।

भगवान्—तथैवासु ।

देवी—तह होदु । (क)

राजा—(सहर्षविस्थय मञ्जिणं प्रति ।)

मञ्जिणन्नैव दोषः प्रथममय तदप्याधिभिर्बाधिभिर्ब-

ज्जुष्टं कष्टं बतातः किमधिकमपि तु त्वन्मतेर्वैमवेन ।

देव्या भक्त्याः प्रसादात्परमशिवमहं वीक्ष्य कृच्छ्राणि तीर्णः

सर्वाणि द्राक्षदत्यङ्गुतमिह शुभदं संविधानं तवेदम् ॥ ३२ ॥

मध्यी—राजन्,

बहुजन्माजितैः पुण्यस्तावकैरेष तोषितः ।

सर्वाभीष्टं ददातीशः संविधानं किमत्र मे ॥ ३३ ॥

भगवान्—वत्स, किमतः परमन्वत्तव प्रियं कुर्मः ।

(क) तथा भवतु ।

राजा—देवदेव भगवन्, सर्वमपि प्रियमाचरितमेव ।

सर्वेऽपि मे प्रशामिता रिषवः पुरोऽभ्-

दारोग्यमैक्षिपि भवन्तस्मासहायम् ।

योगं ततस्त्वदुपदिष्टमवाप्य जीव-

मुक्तोऽस्मि ते करुणया किमतः प्रियं मे ॥ ४४ ॥

तथापीदमस्तु भरतवान्यम् ।

पर्वत्यः समयेऽभिर्विष्टु फलं वाञ्छानुरूपं मही

प्रौदामात्यनिरूपिते पथि महीषालाः पदं तन्वताम् ।

कणीलंकृतये भवन्तु विदुगां कान्ताः कवीनां गिरो

भूयादस्य कवेश्वरायुररुद्धो भक्तिश्च दौवी हदा ॥ ४५ ॥

(इति निष्कान्ताः सर्वे ।)

कृतिरिदं श्रीमद्भारद्वाजकुलजलधिश्वाम्भुभ्य श्रीनरसिंहरायमश्चिवरतनन्दनस्य
श्रीमद्वानन्दरायमसिनः ।

समाप्तोऽयं ग्रन्थः ।

- अर्थं जीवानन्दनप्रणेता श्रीमद्वानन्दरायमस्ती गृहिणीहरायाऽर्चरसुनरुद्यम्बकदीक्षितस्य
ज्ञातव्यस्तशौरनगरमहीपतेरेकक्षितिपालनंशत्तिलक्षणं शशभापरपर्यायस्य श्रीशाहराजस्य म-
ग्निप्रवर आसीदित्वादि सर्वे जीवानन्दनस्य तत्प्रणातस्यैव विद्यापरिणयनाटकस्य च प्रस्ताव-
नातः प्रतीयते. स च शशभमहीपतिः विस्तार्द्वायमसदशशतकपूर्वार्थे आसीदिति स
एवात्य समयः. एतत्कृतिशु जीवानन्दनं विद्यापरिणये चेति नाटकाद्यमहामधिरूपलब्धम्.
जीवानन्दने यथापि नास्ति कविस्तवचमत्कारस्तथापि संविधानकमनुच्छृष्टे चिकित्सादा-
शानुकूलमिति कृत्वैवात्य काव्यमालायां प्रवेशः. तत्र जयपुराजग्नुहकुलमसूतमहाभी-
कृष्णकुमाराणां संभ्रहोदिकमेवास्य शुद्धं पुस्तकमधुपलब्धम्. चिरं विहितेऽप्यनेत्रे पुस्त-
कानन्दरात्मायात्स्पादेव पुस्तकादेतन्मुद्रणमकारीति भवति.